

PODCAST GESPREKKEN

Geen last van ideeën

GESPREKKEN MET FONS ELDERS

DEEL I MET JAN BRANSEN
EN MET HANS GERDING

inspyr publishing 2015

Over de woorden

Gesprek met Jan Bransen, deel 1

Wie werkelijk nadenkt heeft geen last van ideeën.

**Een shockerend motto als je het voor de eerste keer hoort
want voor filosofen zijn ideeën bijna alles.**

Introduction to the podcast talks of Fons Elders

**emeritus professor at the University for Humanist
Studies, Utrecht, the Netherlands**

The University for Humanist Studies was established in 1989, the year of the Fall of the Berlin Wall. The Board of the University invited Fons Elders to solicit for the newly established chair: Theory of world views. After his retirement in 2001, briefly after 9/11, he continued his research in the field.

The talks are a work in progress. They are the outcome of dialogues with friends, academic colleagues, artists and kindred minds in search for a better understanding of the world in which we live, and of a world view that listens to our inner convictions. Participants in the project do hope that their efforts to explicitly express their perception might become a source of inspiration to you, listener and reader. May you benefit of our reflections as a mirror for a clearer comprehension of your own world view.

The talks are first of all an exchange of meanings, not of truth, although we do hope to get near to the truth.

The podcast dialogues derive their inspiration from five well-known data:

1. At birth human beings share one common human nature; 2. This nature is gifted with an innate, unlimited creative consciousness; 3. Since immemorial times, creative imagination leads to a variety of ways of life; 4. Becoming forgetful about (1), leads to 'blindness' for the qualities of world views other than one's own; 5. That 'blindness' feeds the tensions that dominate the cultural and political scene in today's world.

The first two dialogues are with Jan Bransen, professor in Philosophy of behavioral sciences at Radboud University, Nijmegen;

the third dialogue with Hans Gerding, emeritus professor in Theosophy at the Faculty of Philosophy at Leiden University, and director of the Parapsychological Institute in Utrecht. For this talk, go to: [blog/documents](#) and 'Visions in Nîmes' for the introduction to the dialogue.

The podcast talks are the idea of Paul Scheulderman, i-Publishing; initiator and producer of the podcast talks in oral and written form.

© 2015 i-publishing & elders special productions bv

Over de woorden

WAAROVER ELDERS EN BRANSEN SPRAKEN

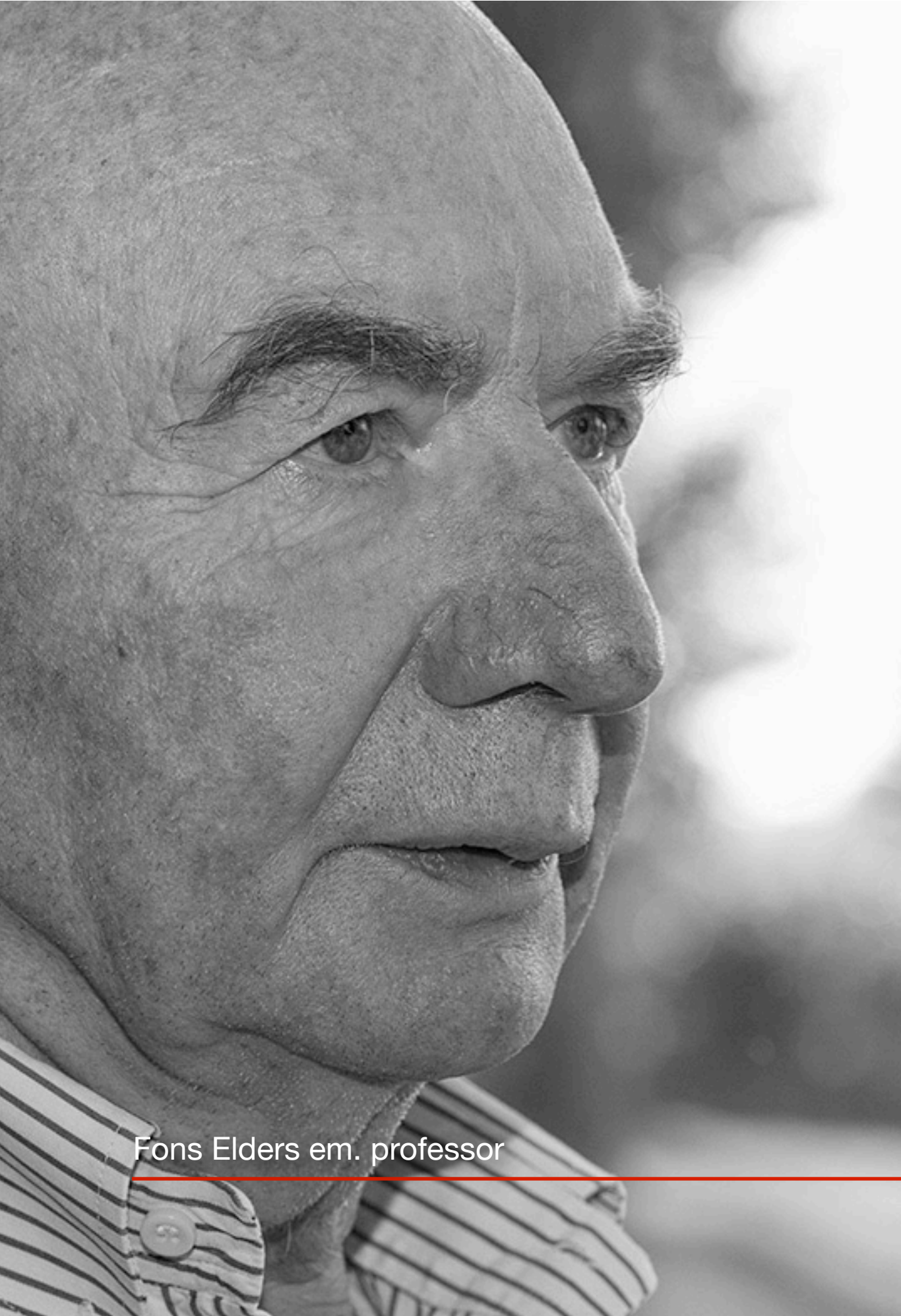
- **Een shockerend motto**
- **Pluralistische monisten**
- **Substantiemetafysica**

Klik aan voor de podcast 'Over de woorden'.

Fons Elders Wie werkelijk nadenkt heeft geen last van ideeën. Een shockerend motto als je het voor de eerste keer hoort want voor filosofen zijn ideeën bijna alles, maar als ik dat tijdens onze gesprekken mag toelichten, kan ik misschien ook jou overtuigen.

Jan Bransen Ik geloof wel dat ik dat motto kan onderschrijven want wie werkelijk nadenkt heeft ook niet de last van de idolen die ideeën soms worden. De schijn gestalten die ze aan kunnen nemen. Je kunt denken dat je één idee te pakken hebt, maar als je werkelijk nadenkt blijkt je twee of drie of tien ideeën te hebben. Dus laat ik mijn motto er tegenover zetten. Dat hangt dicht tegen het gezond verstand aan: "Doe alles wat je doet – ook nadenken – op de automatische piloot zolang als het kan maar ga in de onderzoekende houding als het moet."

Fons Elders

Fons Elders (1936) studeerde filosofie, moderne geschiedenis en wijsgerige sociologie. In 1968 verscheen zijn boek *Filosofie als science-fiction*, waarin hij debatteerde met filosofen en schrijvers als Reinier Beerling, Bernard Delfgaauw en Willem Frederik Hermans. Op de Nederlandse televisie (NOS) interviewde hij filosofen als Arne Næss, Karl Popper, Noam Chomsky en Michel Foucault. In 1989 werd hij benoemd tot hoogleraar aan de Universiteit van Humanistiek in Utrecht. In 2001 ging hij met emeritaat.

Elders is als filosoof geïnteresseerd in het zichtbaar en tastbaar maken van zijn ideeën. In samenwerking met architecten en kunstenaars realiseerde hij diverse landschapsprojecten. Eén van de projecten van Fons Elders is het Vierwindenhuis in Amsterdam, dat hij realiseerde in samenwerking met de Italiaanse architect Piero Frassinelli. In dit woningbouwproject worden tegengestelde behoeften als 'privacy' en 'sociaal contact' verenigd in één concept. De bouw ervan startte in mei 1988, een kleine tien jaar na de oprichting van Stichting Bolhuis. Het werd uiteindelijk in april 1990 opgeleverd.

Fons Elders em. professor

Jan Bransen

Jan Bransen (1958) is hoogleraar filosofie van de gedragswetenschappen aan de Radboud Universiteit Nijmegen. Van zijn laatste boek, *Word zelf filosoof* (2010), zijn inmiddels 3 drukken verschenen. Dit boek stond op de shortlist van de Socrateswisselbeker 2011. Met zijn boek *Laat je niets wijsmaken* won hij de Socrateswisselbeker 2014.

Dit boek gaat over de twijfelachtige rol die het voortdurende onderscheid tussen leek en deskundige speelt in verschillende domeinen van ons moderne bestaan. Jan Bransen laat zien dat de vaardigheden waarover mensen in de onmiddellijkheid van het alledaagse leven beschikken een groter bereik en een grotere draagkracht hebben dan we onder invloed van de opmars van wetenschappelijk geschoolde experts zijn gaan denken. Hoger onderwijs voor allen heeft niet zozeer met de toegankelijkheid van de wetenschap te maken, maar met de bekrachtiging van ons gezonde verstand en onze onderzoekende houding.

prof. dr. Jan Bransen

▶ Een shockerend motto

FE Mijn benadering begint, denk ik, vanuit een tegenovergestelde positie. Ik zeg niet dat die positie van meet af aan bewust aanwezig was in mijn leven maar hij correspondeert wel met alles wat ik tot nu toe gedaan heb, en dat is dat je moet beginnen bij de grootst mogelijke cirkel. Ik noem dit de cirkel van bewustzijn.

Zoals al mijn broers en zusters, werd ik 11-12 jaar oud naar een internaat gestuurd en daar ontdekte ik - ik was altijd al een beetje recalci-trant - wanneer een docent iets tegen mij zei waaruit bleek dat hij mij niet begreep, ... daar ontdekte ik dat een interessant, clever antwoord van mij de tegenspraak alleen maar erger maakte. Het wantrouwen van de docent werd groter omdat je een beetje slimme jongen bent. Ik noem dat de cirkel van bewustzijn. Ik realiseerde me dat je binnen die cirkel geen besef hebt van wat er buiten die cirkel is. Pas wanneer er om die cirkel weer een cirkel komt te staan, heb je ontdekt dat er

een buitencirkel is en naarmate de omtrek van die cirkel groter wordt, wordt het domein van het niet bekende groter maar op een bewuste manier. Daar ontstaat het socratisch bewustzijn. Naarmate die kennis toeneemt neemt ook het onbekende op een bewuste manier toe. Dat loopt parallel met wat jij zegt maar het is een ander soort benadering.

JB Dat is het ook echt. Vooraf dachten we al dat we heel veel vragen zullen moeten stellen om te begrijpen wat voor woorden we gebruiken. Bij "cirkel van bewustzijn" denk ik in eerste instantie dat het natuurlijk een metafoor is. En ik begrijp hem niet zo goed. Maar als je dan dat voorbeeld geeft van het internaat en die docent die zijn macht kan uitoefenen en jou kan vertellen hoe het volgens hem zit. En dat jij alleen maar hebt te luisteren. Dan ga ik zicht krijgen op wat je bedoelt en komt bij mij een begrip op dat ik daarvoor in de plaats

zou zetten. Misschien hebben we het dan toch over hetzelfde. Bedoel je dat er sprake is van een beperkt perspectief? Ik zou dan namelijk over "perspectief" praten. Iemand heeft een bepaald perspectief. Je kunt het vergelijken met een zaklamp. Als je een klein zaklampje hebt dat verlicht iets maar laat een heleboel donker. Een van de fascinerende dingen die zaklampen doen is dat ze wat niet in het spotlight valt donkerder maken dan het al is. Maar als je het over een grotere, ruimere cirkel hebt dan begrijp ik dat als je een perspectief bedoelt van waaruit je dat meer beperkte perspectief zelf in beeld krijgt.

FE Ja, maar het gaat verder. Dat is niet in strijd met wat jij zojuist zei maar het heeft te maken niet alleen met interesse maar ook met bewustzijn in termen van gelaagdheid. Bijvoorbeeld, als je een sloot graaft stuit je op verschillende lagen. Hetzelfde geldt voor psychologie, via het bewuste, onderbewuste en onbewust collectieve bewustzijn. Die gelaagdheid kun je niet meer vangen met het woord 'perspectief' want dan blijf je op een tweedimensionaal niveau denken. Waar ik naar streef is minimaal een vijf dimensionaal niveau vanuit het besef - hoe abstract ook - dat alles tegelijk bestaat en dat alles zich potentieel tegelijk presenteert. Dus vanuit die 'buitenkant' die je niet kent, ga je als het ware als een nieuwsgierig kind kijken naar wat er allemaal te vinden is.

JB Twee concrete aanknopingspunten om een eerste reactie te geven: voor mij begint filosofie altijd in het midden, er is geen begin. Je kunt dat zelfs in termen van bewustwording uitleggen. Een relatie beginnen te krijgen met je eigen gedrag en je eigen gedachten komt altijd op een moment dat je er al een hele tijd bent. Op dat moment heb je je vader en je moeder al jaren om je heen gehad. Dat betekent dat je je

eigenlijk helemaal niet bewust was van het moment waarop jij begonnen bent. Opeens denk je: "Hé, verrek dit is wat ik doe. Ik ben er!" En voor mij is dat in het midden en dan begint een lange zoektocht allebei de kanten op. En daar hebben we, denk ik, een tweede verschil. Bewustzijn is een vrij lastig woord en dat waarnaar het verwijst is ontzettend veelvormig en meerduidelijk. Bewustzijn is daarom een begrip dat misschien niet zoveel verklaringskracht heeft. Daarom zoek ik het dus liever in de woorden, in de menselijke taal, in de woorden die we met elkaar delen en die mij precies als het ware de mogelijkheid geven om een relatie met mijn eigen gedrag en mijn eigen gedachten te krijgen. Dan ga ik ook snappen waarom filosofie in het midden begint want het begint op het moment dat ik last ga krijgen van de woorden waaraan ik allang gewend ben geraakt. Wat is nu het bewustzijn? Wat is dat waarin we allebei op een of andere manier geïnteresseerd zijn? Ik zou zeggen dat het eigenlijk het menselijk taalvermogen is. Wij delen de oneindigheid van de wereld omdat we gewoon in die wereld bestaan. Dat het heelal een soort van oneindigheid heeft, dat kunnen we delen. Ook de taal heeft een oneindigheid maar dat het bewustzijn naast de taal en het heelal een oneindigheid is...

FE Nee, nee als je tot de kern doordenkt, ervaar ik in toenemende mate en dat is ook wetenschappelijk goed te analyseren, dat we in materiële zin, een ander woord voor 'dat wat is', volstrekt identiek zijn aan kosmisch stof, water, lucht, enz. Alle mogelijke fases die we kunnen onderscheiden, in al die fases participeren wij. Dus er is geen enkel materieel verschil wat mij betreft tussen de kosmos en ons. Het enige verschil tussen jouw benadering en de mijne is dat wat jij nu bewustzijn noemt en koppelt aan taal etc., en aan de ontdekking 'ik zit in het midden tussen dat en wat komen gaat', daarvan zeg ik: 'wij zijn een

spiegel van de kosmos en daardoor ook een spiegel van onszelf'. In oude tradities zoals de Japanse shinto, treedt Amaterasu, de zonnegodin, naar buiten door in de spiegel te kijken. De spiegel is de metafoor van het proces van zelfbewustwording met hoofdletter 'Z', en jouw zelfbewustwording is het zelf met een kleine 'z'. En de zelfbewustwording die ik probeer aan te kaarten vanuit een diepe intuïtie, heeft dus te maken met ons plekje, onze kleine positie ergens in dat totaal. Pak weer die cirkel of beter gezegd de hele bol, en ergens komen we te voorschijn en verdwijnen ook weer in die bol. De dood bestaat niet, alleen als zelfstandig naamwoord binnen de taal. Met andere woorden, als jij de zaak teveel koppelt aan taal, dan zeg ik tegen jou: dat is heel aardig maar die taal moeten we juist kraken, want taal domineert te sterk de manier waarop wij denken.

JB Ik denk dat ik het snap. Maar ik denk ook dat de taal toch veel dieper en dieper ingrijpt. Ik moet het anders zeggen. De suggestie die er lijkt te zijn is dat de taal een ding is. Maar ik weet niet zeker of de taal één ding is waarvan je je in zijn totaal kunt bevrijden. Je kunt de ene taal hoogstens vervangen worden door een andere. Dat is in feite ook wat wij nu aan het doen zijn. Als onze gesprekken gaan werken dan gaan we met elkaar een nieuwe taal bouwen, waarin we in die taal elkaar tegen kunnen komen.

FE Ja, dat standpunt deel ik. Ik probeer echter een sprong te maken om mijn uitgangspositie te verduidelijken. Mijn streven is om dwars door die taal heen...

JB Is het een taal nu of de taal die wij met elkaar gaan maken? En waar spring je doorheen? "Talig bewustzijn" zijn twee woorden en ik weet niet waar die twee woorden naar verwijzen. Ik weet niet of "talig bewustzijn" één ding is. Vermoedelijk is jouw talig bewustzijn een ander dan het mijne.

FE Laat ik dit zeggen: als je jaren doorbrengt in een conservatorium of een academie voor beeldende kunsten of als visser op de oceaan en je spreekt bijna niemand, dan gaat ons bewustzijn door en vertaalt zich op alle mogelijke manieren, want er zijn ettelijke lagen waarbinnen dat plaatsvindt. Plus dat de taal waarin wij ons uitdrukken met onderwerp, gezegde en dergelijke in het chinees al helemaal niet opgaat, dus onze logica is in die zin al sterk cultureel aan taal gebonden.

► Pluralistische monisten

FE Wel Jan, als je wilt weten wat voor type filosoof ik ben, dan is het antwoord dat ik daar nooit over nadacht. Ik vind het ook eigenlijk vrij onzinnig om daarover te beginnen maar op een avond nam ik Alfred Ayer mee naar de Kring, een kunstenaars sociëteit in Amsterdam. We mochten elkaar graag. En wat gebeurt er op die avond? Alfred Ayer vertelt mij wat voor filosoof ik ben. En dat deed hij met behulp van William James die uitgaat van drie basisposities die filosofen al meer dan 2500 jaar innemen, al of niet in gemengde vorm. Freddie Ayer zegt met grote vriendelijke ogen tegen mij: 'Fons jij bent een monistisch pluralist.' En hij begon te citeren, bijna letterlijk, uit 'Pragmatism' de studie waarin William James de drie onderscheidingen maakt, en ik kon alleen maar zeggen: 'ja dat klopt'.

JB Ja, vermoedelijk ben ik dan ook een pluralistisch monist. Maar eigenlijk denk ik dat ik een simpele pluralist ben maar misschien ook wel een dualist. Ik denk dat ik dat monisme daar niet zo bij hoef en ik denk dat ik het monisme niet geloof. Er zijn meer dingen waarover ik me zorgen maak. Eigenlijk denk ik dat ik ten diepste een anarchist ben. Maar dat betekent ook dat ik me zorgen maak over de institutionalisering van filosofie. Dat deel je vast met mij maar dat weet ik niet zeker. Het zoeken naar een institutionalisering voor de filosofie brengt het grote risico met zich mee dat filosofie ophoudt filosofie te zijn. Dus ik denk dat ik eerder een soort simpele pluralist ben. Ik ben het helemaal met je eens dat filosofen proberen het vanzelfsprekende minder vanzelfsprekend te maken, en anderzijds te laten zien dat wat niet vanzelf spreekt meer vanzelf spreekt dan je dacht. Voor mij is dat voortdurend een soort omkering. Ik kan ook tevreden zijn met het idee dat ik een ironist ben, dat ik altijd denk dat het onthullen van

meer inzicht tevens het verhullen betekent van dat wat je niet begrijpt. Ik heb niet zo de neiging – zoals wanneer je in de buurt van Hegel zit – om te zeggen “Het gaat om de identiteit van identiteit en verschil”. Ik laat dan die eerste “identiteit” weg: “Het gaat om identiteit en verschil”. En iedere keer als wij denken, hé nu zijn we uit elkaar gevallen en we zijn met z’n tweeën, dan vind ik het interessants om uit te zoeken wat we delen. Maar zodra we denken ‘en nu hebben we het te pakken’, ben ik de eerste die gaat zeggen, ‘nou, weet je dit wel zeker, zit er niet een verdubbeling in die we over het hoofd zien?’ Strikte logische identiteit is een volkomen oninteressant begrip.

FE Absoluut niet!

JB We hebben hier een interessant meningsverschil te pakken

FE Geen ‘category mistake’ maken á la Gilbert Ryle, je moet het één niet verwarren met het ander.

JB Ik denk juist dat als jij het hebt over identiteit, en als je dan zegt “als ‘p’ dan ‘p’”, dat je het dan over een puur logische identiteit hebt. En dat vind ik helemaal niet interessant. Want dat gaat niet over ons. Ons menselijk bestaan is identiteit...

FE Verwerpt deze uitspraak.

JB Dit is een tweede meningsverschil wat we hier hebben. Dat moeten we uitpluizen. Als we dit serieus nemen moeten we proberen te snappen wat we aan onbegrip delen. Dit vind ik een van de leukste frases die er zijn: onbegrip delen.

FE Ik vind alles wat je tot nu toe zegt glashelder. Glashelder in de zin dat ik wel begrijp wat je ermee bedoelt maar dat de relatie tussen de termen die je gebruikt -persoon, identiteit en verschil- dat ik kritiek heb op dat begrippen paar.

JB Als je zegt dat je kritiek hebt op dat begrippenpaar dan heb je vermoedelijk kritiek op het begrippenpaar begrepen als strikt logische identiteit en strikt logisch verschil. Maar waar het mij om gaat is wat taal doet: wat taal onthult en wat taal verhuult. Tegelijkertijd. Mijn identiteit is een project en het is juist het begrip identiteit en het daarbij behorende begrip verschil dat voor iemand die een pluralist is heel weinig met strikte logische identiteit te maken heeft.

FE Het is de vraag waarom we twee begrippen zouden gebruiken die geen van beiden in hun primaire elementaire betekenis die functie kunnen dragen en verdragen. Het komt min of meer neer, maar nu maak ik een enorme sprong, op de spanning tussen pre-socratici als Herakleitos en Parmenides. Iedereen kent ‘panta rei/alles stroomt’, de alles omvattende procestheorie van Herakleitos. Maar als je niet alleen aan Herakleitos maar ook aandacht besteedt aan de schaarse teksten van Parmenides, wordt je getroffen door zijn intens metafysisch bewustzijn, terwijl Parmenides best weet dat de wind waait en dat een boom groeit. Welnu, als je leest: ‘Het is’, en je plaatst ‘panta rei’ daar tegenover, dan zou je kunnen zeggen: is jouw identiteit ‘Het is’ en ‘panta rei’ het verschil, omdat ‘Het is’ steeds anders is? De clou is om de twee termen ‘Het is’ en ‘panta rei’, dus identiteit en verschil zoals jij die begrijpt, van binnenuit te benaderen. Dus niet zus en dan zo maar beiden als een geheel. Je kunt het eerst problematiseren op een zodanige manier dat we even de weg kwijt zijn en die misschien nooit meer te-

rugvinden. Maar vervolgens: ga terug naar het begin en probeer het walletje en het scheepje bij elkaar te houden door polair te leren denken. Die polariteit is in beide begrippen aanwezig en niet in identiteit en verschil.

JB Er zijn nu teveel dingen waarop ik moet reageren dus ik neem daar even de tijd voor. De eerste is, en dat is vermoedelijk al wat je merkt, ik heb niet zo de neiging te denken dat we betere filosofie doen door andere filosofen aan te halen. Dat is een karakterverschil dat wij hebben maar nu ga ik het toch wel doen en dat is het tweede punt. Na de presocratici kwamen Socrates en met name Aristoteles die op een heel nieuwe manier en voor mij op een vreselijk interessante manier het verschil tussen Herakleitos en Parmenides in een nieuw kader wisten te plaatsen, namelijk het kader van potentie en act. Als ik over

identiteit praat, heb ik het precies over een Aristoteliaans idee van identiteit waarin het om een groeien naar zichzelf zijn gaat en ik denk dat wij dat aan het doen zijn. Dat vind ik wel een heel sterk beeld van wat mensen in hun leven doen. Ergens in je jeugd begint ineens het besef door te dringen dat jij er bent. Ik leg dat uit als dat je op een bepaald moment het besef sommige gedrag van jou is en dat sommige gedachten jouw zijn. Die notie van wat van jou is, die is eerst nog heel dun. Die wordt langzaam groot en daar heb je een heel leven voor nodig en dan vult dat wat van jou is zich als een project waarbij identiteit een groeiend bij jezelf komen is.

FE En als ik dan langs kom bij jou op je sterfbed, hoe praten we dan met elkaar?

JB Dat moeten we straks zien.

► Substantie metafysica

FE Als ik mag reageren op je laatste opmerking over Aristoteles en Socrates, moeten wij ons realiseren dat bij Socrates - en wie waardeert hem niet – de gestalte van het antropocentrisme in de filosofie is gekomen. Het antropocentrisme ken veel pluspunten heeft maar ook veel nadelen. De presocratici dachten vanuit een kosmische ervaring; bij Socrates wordt die ervaring 'de mens in zijn polis', waardoor het kosmisch bewustzijn op de achtergrond raakt. En hoewel kosmologie in onze tijd op een soort hoogtepunt staat, is het besef ervan bij veel mensen, althans in de westerse wereld, 'close to zero'. Het is te vergelijken met de evolutietheorie van Darwin. Sinds die het licht heeft gezien, waarbij Darwin indirect weer beïnvloed is door Hegel; en sinds de aap onze halfbroer is geworden, staan we verderaf van de aap dan ooit daarvoor. Tussen theorie en ervaring gaapt een diepe kloof. Het blijft een dubieuze situatie.

Dan nu, in een notendop, een commentaar op Aristoteles, met zijn substantie theorie, inclusief potentie- en act-theorie. De substantie theorie zit diep in onze taal en in de logica van onze taal verankerd, en dwingt ons te denken in substanties zoals jij het onder andere doet. Het christendom is een godsdienst die uitgaat van een 'substantie'-leer zoals een collectieve zondeval, verantwoordelijk voor een aangeboren neiging tot het kwaad dat weer een verlosser noodzakelijk maakt, enz.. Goed beschouwd is dat een ramp geworden voor onze westerse cultuur want het zorgt voor een nogal verknipt mensbeeld. De verlichtingsfilosofie probeerde dat mensbeeld te corrigeren, door een andere verlossingsfilosofie te creëren, en daar hang jij tussen in.

JB Oké, daar geloof ik helemaal niks van. Ik denk eigenlijk niet dat ik een substantiemetafysica hanteer. Ik geloof dat je me daar nergens op kunt betrappen. Ik zou willen weten waar je dat aanwijst, waar je dat aantreft. Ik heb je ook al gezegd dat identiteit een project is. Het is geen gegeven. Het is iets wat groeiend is, een soort Sartre-achtige vertaling van existentie. Maar ik zie niet in waarom dat een substantiedenken en geen procesdenken zou zijn.

FE Het is een omkering. Sartre schrijft dat existentie vooraf gaat aan de essentie. Het resultaat van dat proces ben jij, of ik of wie dan ook, vanuit de Sartrianse filosofie.

JB Ik denk dat we nu vooral moeten gaan benadrukken dat we elkaar niet goed meer begrijpen en dat ik nu in een mal geduwd wordt waar ik niet in zit. Het zou kunnen dat ik me niet helder genoeg uitleg maar ik ben niet bezig met een omkering van een substantie/accident-metafysica of zo.

FE Als de substantie nou de essentie is en de actualisering...

JB Als we essentie even helemaal weglaten en proberen echt... Maar ik zit ook te twijfelen of ik wel over Sartre wil praten. Dat doe ik maar even niet. Jij vroeg me eerder wat ga jij op je sterfbed vertellen over je identiteit. En misschien begrijp ik jou nu verkeerd, maar ik vind dat een vraag die de nadruk legt op wat aan het eind het resultaat is. En ik denk "aan het eind", en "het resultaat"... Tja, dat zijn oninteressante vragen. Het gaat om wat er onderweg gaande was en wat er onderweg zich vormde waarbij het vormen van wat er onderweg ontstaat niet zijn voleinding vindt in dat het aan het eind gevormd is. Het proces van vorming is het hele ding. En als we over bewustzijn praten, dan heb ik ook liever dat we over bewust worden praten. Dat is een gebeuren, en aan het eind zijn we ons niet bewust alsof dat een soort groot en helder geheel is. Bewustzijn is bewust worden, het eventjes wakker worden en denken: 'aha, zo zit het!'. En dan de onmacht ervaren omdat je dat niet helemaal in woorden kunt articuleren of in schilderen niet helemaal kunt schilderen. Maar even het idee hebben, o ja. En als je dat verschil even merkt, dat er iets meer is dan alleen maar 'zijn'. Namelijk wat er meer is, is dat wij ons daar toe verhouden en ons zo tot onszelf verhouden. Wij verhouden ons tot ons eigen gedrag en onze eigen gedachten. Ik blijf het maar even herhalen als een soort mantra van wat volgens mij onze identiteit als een project is. Dat we vragen blijven stellen over wat van ons is en over de duiding van onszelf.

FE Die vraag van dat sterfbed is toch heel interessant want die weg gaan we allemaal en ik denk - en dat meen ik serieus- dat misschien

de daad van het sterven nog interessanter en belangrijker is dan de act van het geboren worden.

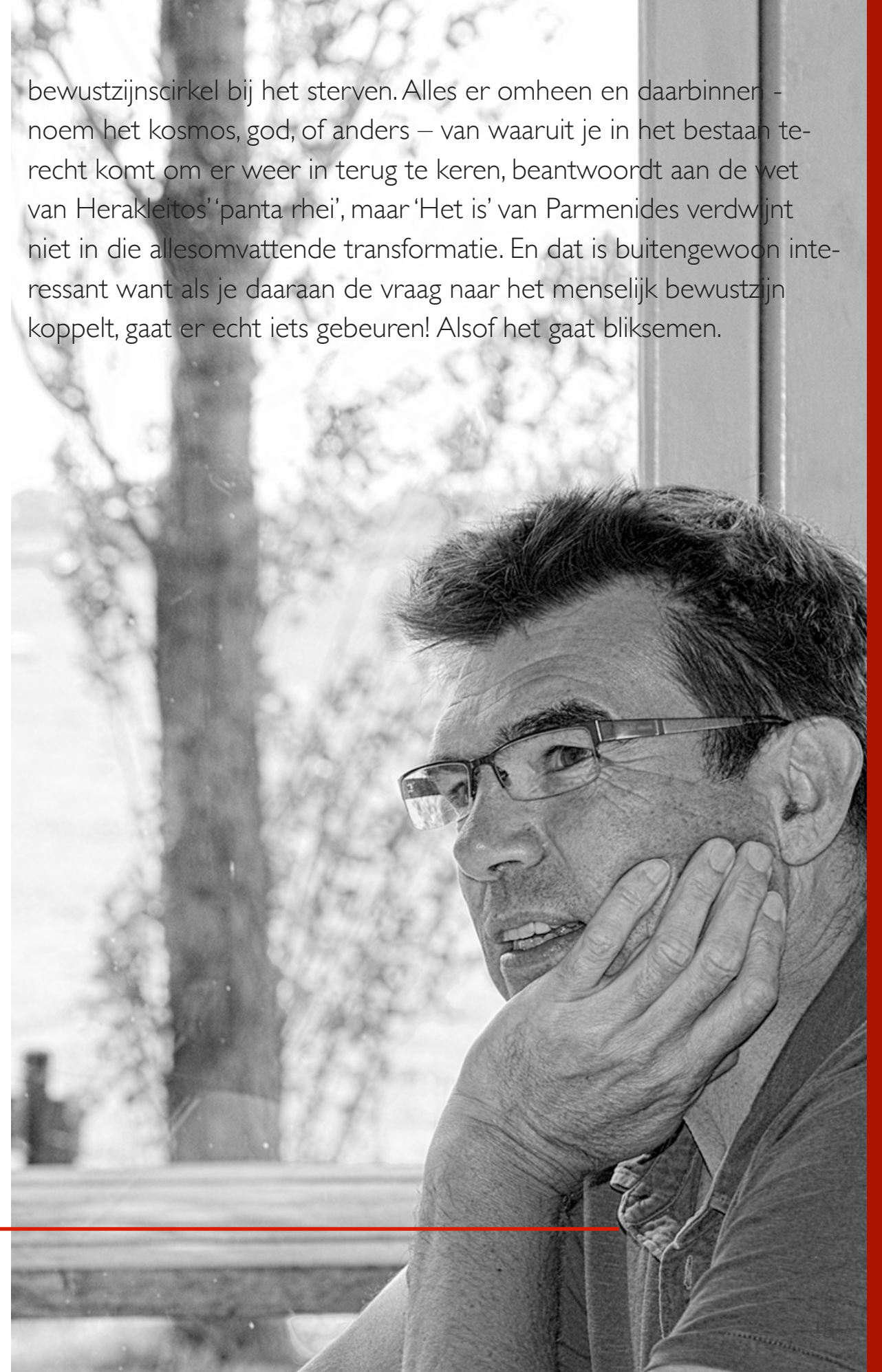
JB Dat snap ik. Maar ik weet het niet zeker omdat ik nog dood moet gaan en niet weet hoe dat zal gaan. Maar eigenlijk denk ik dat geboorte en dood vrij oninteressante randverschijnselen zijn bij iets dat leven is. Dat tussenstuk is voor mij waarom het draait. Misschien dat voor jou de twee transformaties interessanter zijn, ik weet niet...

FE Het scheelt niet zoveel maar ik begin bij conceptie en geboorte met als eindpunt het sterven, en juist door die twee polen wordt alles daartussen zo interessant.

JB Laat ik voorzichtiger zijn, ik weet niet of de geboorte en de dood het leven zoveel interessanter maken dan het leven zichzelf. Ik zie in het leven, het menselijk leven dat ik koppel aan 'beleven', aan het gegeven dat het leven een zich verhouden tot zichzelf is, je verhouden tot je eigen gedrag (wat je allemaal doet) en een verhouden tot je eigen gedachten (dat wat zich allemaal in je hoofd afspeelt). "Gedachten" is daarbij nog een heel slordig woord want ook je emoties en de hele rataplan komt daarbij. Dus die zelfverhouding, die levende zelfverhouding vind ik veel interessanter dan dat begin waar ik niet bij was en ook die dood waarvan ik nog niet weet of ik erbij ben en op wat voor een manier ik erbij ben. De dood is een echt interessant onderwerp maar daar wil het een andere keer over hebben.

FE Maar het begin van de cirkel van het bewustzijn zoals ik het noemde, leg je dus wel bij de conceptie, en het eind van onze

bewustzijns cirkel bij het sterven. Alles er omheen en daarbinnen – noem het kosmos, god, of anders – van waaruit je in het bestaan terecht komt om er weer in terug te keren, beantwoordt aan de wet van Herakleitos' 'panta rhei', maar 'Het is' van Parmenides verdwijnt niet in die allesomvattende transformatie. En dat is buitengewoon interessant want als je daaraan de vraag naar het menselijk bewustzijn koppelt, gaat er echt iets gebeuren! Alsof het gaat bliksemen.

Over filosofische systemen

Gesprek met Jan Bransen, deel 2

**Er ligt een grens aan de taal van wat die kan uitdrukken,
zelfs zonder Wittgenstein zouden we ons dat realiseren.**

Over filosofische systemen

WAAROVER ELDERS EN BRANSEN SPRAKEN 2

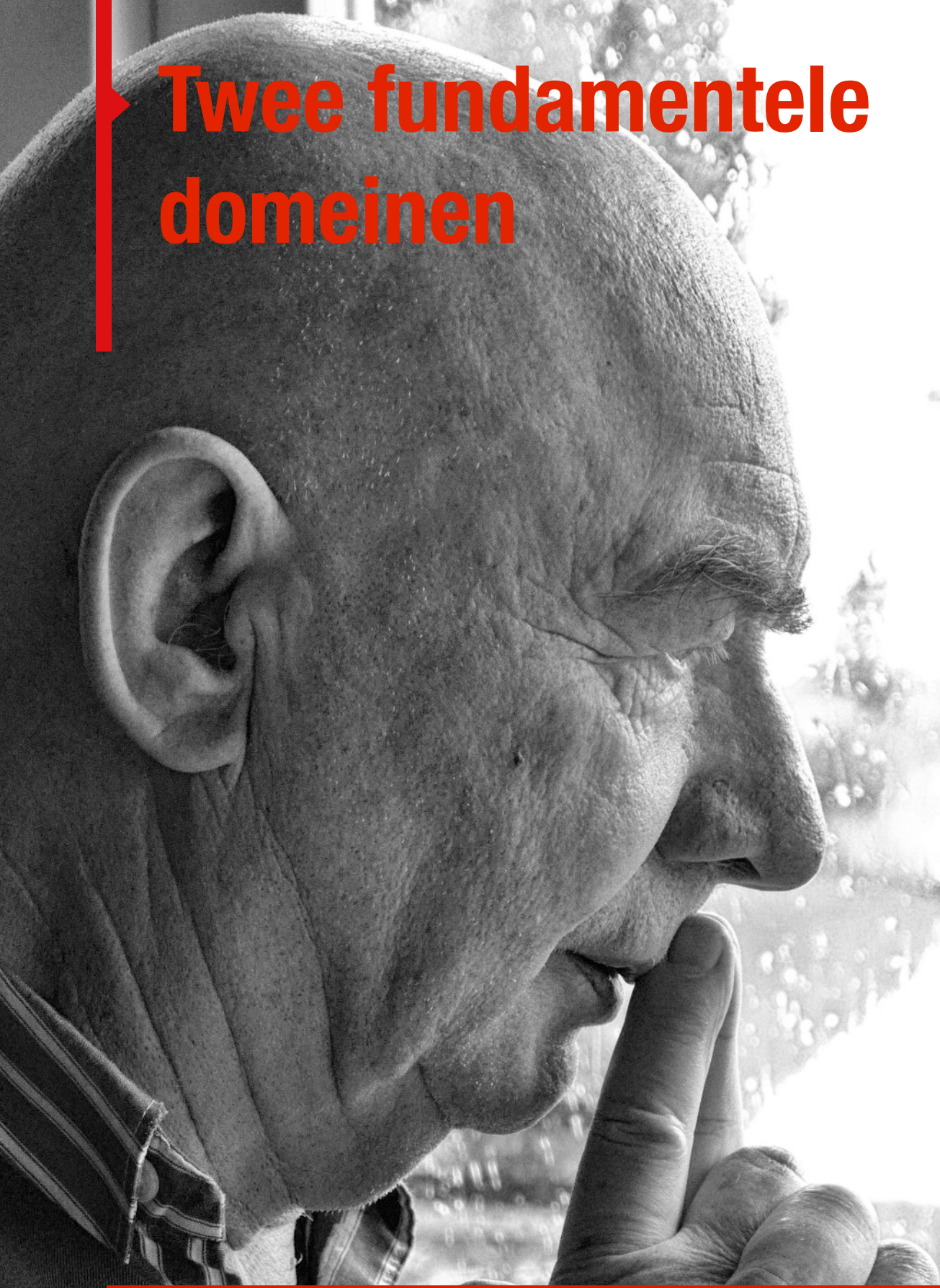
- **Twee fundamentele domeinen**
- **Egocentrische beelden**
- **Kind en taal**

Klik aan voor de podcast 'Over filosofische systemen'.

Jan Bransen Ik probeer te verkennen of ik het met mijzelf eens kan zijn want filosofie is -anders dan wetenschap- niet een aangroeiende hoeveelheid kennis maar is alleen maar steeds een reflectie op wat je tot nu toe al hebt. En dat wat je al hebt is zelf niet filosofisch van aard.

Fons Elders Ik heb dezelfde intentie. Het moet echt zinvol zijn voor ons leven, maar vanuit een holistische visie. Als we filosofie benaderen vanuit de Griekse oudheid, gaat het in filosofische systemen en wereldbeelden primair om twee fundamentele domeinen. En dit geldt ook voor religieuze wereldbeelden, in feite filosofieën met rituelen over de zin van leven en sterven.

→ Twee fundamentele domeinen

FE Religies ontstaan vanuit een verlangen het grenzeloze en ongrijpbare zinvol te maken. Die domeinen zijn ontologie en kentheorie.

Op het moment dat jij zegt: filosofie is geen 'growing body' - er is geen groei te constateren zoals in de natuurwetenschappen, heb je op het eerste oog gelijk en misschien ook nog wel in tweede instantie. Maar interessanter dan een uitspraak daarover, is het stellen van de vraag: waarom zou dat zo zijn? Welke vooronderstelling ligt verborgen in het gegeven dat - in tegenstelling tot de natuurwetenschappen - Plato voor veel mensen nog steeds de 'hele' filosofie is.

JB Maar dat is niet wat ik bedoel en ik denk zelfs dat ik het maar voor een deel eens ben met dat ontologie en epistemologie de basis zijn. Op een manier wel. Daar heb je denk ik gelijk in. Maar wat het grappige aan ontologie en epistemologie is - en dat tekent ook hun moeizame verhouding tot elkaar - is voor mij dat ontologie niet een kwestie is van te weten hoe de dingen zijn en epistemologie niet een kwestie van te weten wat 'kennis'. Het zijn daarentegen twee terreinen waarin we vragen proberen te stellen over wat we bedoelen als we denken dat we iets begrijpen, wat we bedoelen als we denken wat te hebben op een vorm van bestaan. Voor mij zijn ontologie en epistemologie twee verschillend gerichte manieren om vragen te stellen over ons bestaan in de wereld. En de veronderstelling dat kennis in de natuurwetenschappen wel groeit en kennis in de filosofie niet groeit, is dat filosofie als het ware de kunst van het stellen van die vraag is. Die kunst hoeft dus helemaal niet als kennis te groeien, want zodra die groeit gaat hij als het ware stollen in een ontologie of in een epistemologie. En dan is het echte filosofische werk om die ontologie en epistemologie als het ware weer wankel te maken. Terug te trekken en te

laten zien dat ontologie en epistemologie in ons begrip aan elkaar zitten en door elkaar heen gaan. Dus niet als ontologie enerzijds of epistemologie anderzijds gehypostaseerd moeten worden.

FE Wat je zegt, is eigenlijk vanzelfsprekend maar ook daar schuilt weer een vooronderstelling achter als je zegt: 'ons bestaan in de wereld'. En wel om de simpele reden dat als ik met familie, vrienden en kinderen anderhalve maand in een Dogon dorp verblijf dat zinnetje 'ons bestaan in de wereld' totaal anders wordt geïnterpreteerd dan jij dat beschrijft in 'Je leven of je brein' of in andere teksten voor jonge mensen. Als ik het 'to the point' zeg, zijn jouw teksten en jouw omgaan met de vraag van 'ons bestaan in de wereld' de uitdrukking van een diepgaand – in de betekenis van Norbert Elias - egocentrisch mens- en maatschappijbeeld. Egocentrisch moet je niet onmiddellijk moreel bekijken; je moet zo wie zo de moraal er zolang mogelijk buiten houden, maar egocentrisch in de zin van concentrische cirkels. In het midden van de cirkel zit het ego of het ik en daar omheen een relatie of familie, daar omheen de school en daar omheen de maatschappij zoals in het confucianisme waarbij je uiteindelijk uitkomt bij de natuur. Onze huidige Europese cultuur bevindt zich op een breukvlak dat moeilijk te vatten is, althans in de chronologie die ik geschetst heb, uitgaande van de prehistorie en volgende fasen. Men kan na de Franse (1789...) en Russische revoluties (1917...), in onze tijd spreken over de overgang van natie staten naar een verenigd Europa in E.U.-verband. Ik noem dat een vijfde overgang. Dit proces ligt in het verlengde van het 'modernisme', een wereldbeeld dat vanaf 1700 geleidelijk ontstaat en dat vandaag de dag gedomineerd wordt door een wereldomspannend kapitalisme met multinationals in de hoofdrol. De macht ligt niet meer bij afzon-

derlijke staten, laat staan bij individuen. Als reactie daarop heeft het individu een steeds grotere behoefte zich als consument en individu te manifesteren. De twee zijn bijna identiek.

JB Ik heb nu heel veel vragen. Onder zo'n verhaal als dat van jou zitten heel veel veronderstellingen. Eén veronderstelling is eigenlijk dat je meent je te kunnen voorstellen dat je zicht hebt op de ontwikkeling van de mensheid in een aantal grote fasen en dat we nu van fase vier naar fase vijf gaan en dat er zoiets zou zijn als een wereldbeeld dat we met z'n allen hebben. En ik zie het allemaal veel gefragmenteerder. Ik heb geen omvattende pretentie. En ik geloof helemaal niet in dat beeld van het egocentrische. Dat zie ik helemaal niet geassocieerd met waar mijn werk over gaat. Er zijn nu alleen maar vragen van onbegrip eigenlijk en daar moeten we het wellicht bij laten.

FE Ik begrijp heel goed dat je er zo op reageert. Maar op het moment dat jij tegen mij zegt: 'het is een gefragmenteerde wereld', zeg ik: 'dat klopt', maar op een dieper niveau speelt die gefragmenteerde wereld zich af binnen één en dezelfde ruimte-tijd opvatting. Als je daar nooit mee bezig bent geweest, is het lastig in het begin. Maar een beeld kan dat verduidelijken. De breuk met de Aristotelische tijdopvatting die zich baseerde op het planetaire stelsel, ontstaat onder invloed van Isaac Barrow en Isaac Newton. Tijd wordt een geometrisch begrip en beschreven als een rechte, homogene lijn in gelijke delen te verdelen; een lijn die in het hier en nu begint en tot in het oneindige doorloopt. Dat is de kern van onze moderne tijdsopvatting en de basis van de idee vooruitgang.

JB De wereld of mijn bestaan te begrijpen zonder te praten... Ik snap ook dat het een grote moeite is te proberen te zwijgen, maar een van de lastige dingen aan dat zwijgen is dat het moeilijk over te brengen is naar iemand anders. Dus om te proberen duidelijk te maken wat ik begrijp van het leven, daarvoor gebruiken mensen nu eenmaal taal. Het betekent ook dat we al het onbegrip steeds meegeven. En dat betekent dat filosofie altijd maar weer een kwestie van doorgaan is omdat we proberen het onbegrip dat we elke keer opnieuw creëren, te overstijgen. Nu kan ik mijn grootste bezwaar formuleren: te denken dat er één punt is van waaruit we werkelijk alle onbegrip kunnen overstijgen, is een pretentie die ik niet op mij ga nemen. Dus ik ga akkoord met 'ik loop steeds onbegrip te creëren' en ik hoop dat ik in mijn werk...

Fons Elders Wat ik bedoel te zeggen is niet dat ik het begrijp! Maar uitgaande van de realisatie van het gelijktijdig bestaan van alles dat bestaat, worden we ons bewust dat we daarvan maar een fractie kennen. Dat 'kennen' stelt bijna geen donder voor ten opzichte van het totaal. Om die reden spreken we in de traditie van onze filosofie over 'het zijnde' en 'niet-zijnde'. Vanuit het besef van het Zijn, ontstaat het besef van het 'niet-zijnde'. Het besef van 'zijn' en 'niet-zijn' is geladen met spanning. Het niet-zijn of de leegte is de dynamische factor in het menselijk bestaan. Een kopje, zegt Laotze, dat leeg is kan iets bevatten, maar als het vol is, kan er niets bij. Vandaar de training in Zen-tradities om dat kopje van tijd tot tijd leeg te maken, want de leegte laat via nieuwe ideeën transformaties ontstaan.

Als ik nu resumeer waar jij belangrijke elementen in je filosoferen naar voren brengt, zijn het waarschijnlijk met name deze twee. Op een bepaald moment zei je: 'er ligt een grens in de taal van wat die kan uitdrukken'; zelfs zonder Wittgenstein zouden we ons dat realiseren. Maar de vraag blijft: welke ervaringen gaan er dan achter schuil, ook al heb je die niet onder woorden kunnen brengen, om dat te kunnen zeggen. En dat 'kunnen' is het tweede element. In de Indiase traditie heeft men honderden en honderden jaren allerlei vormen van introspectie beoefend op een zo radicale manier dat een Indiase goeroe in staat was om met 10 lsd pillen van gemiddeld 300 microgram nog te blijven zitten zoals hij zonder die lsd pilletjes zat.

JB Ik moet je nu even onderbreken want wellicht dat er al honderden jaren zo in India getraind wordt, maar...

► Egocentrische beelden

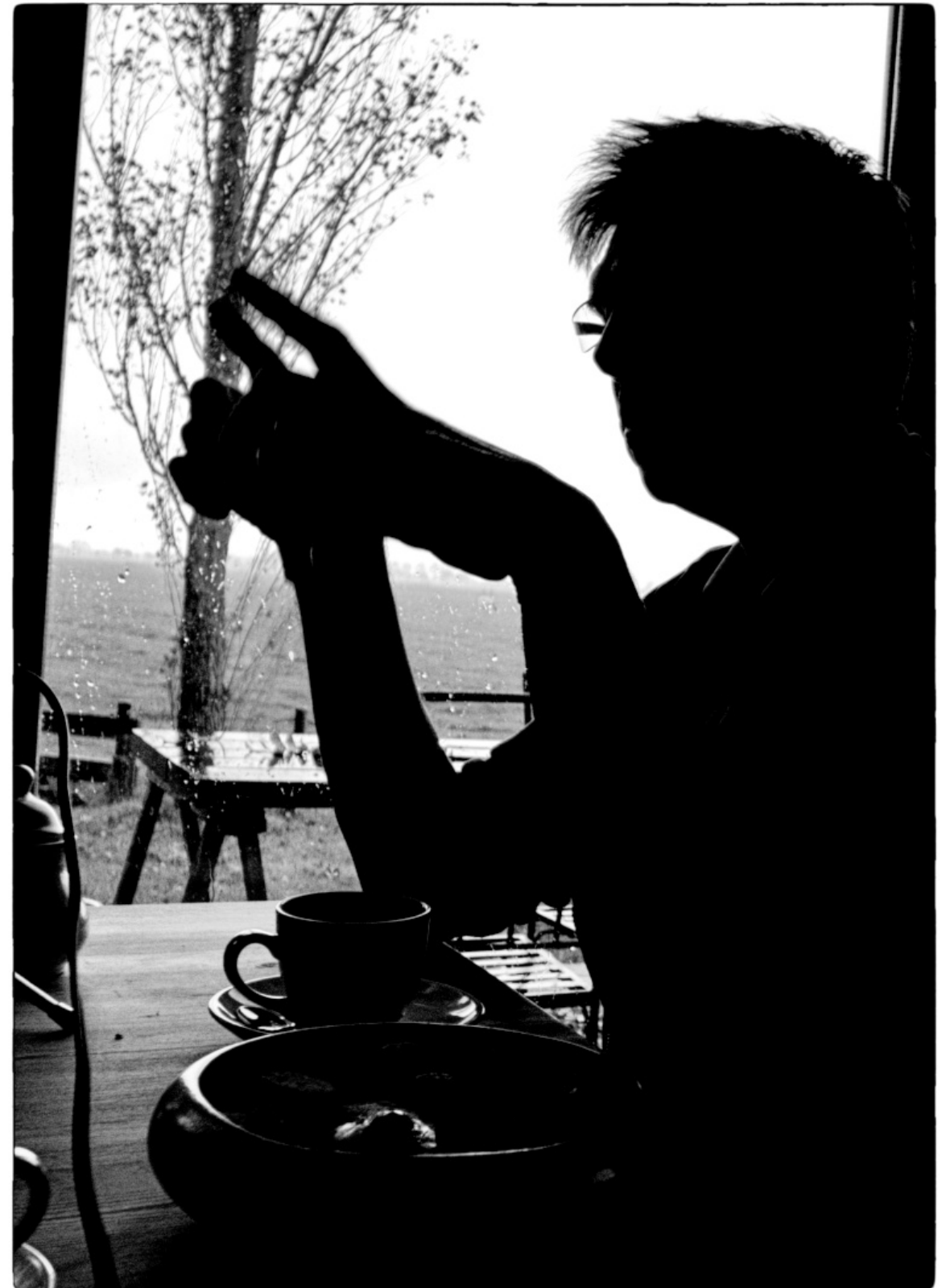
FE Ik begrijp heel goed dat je er zo op reageert. Maar op het moment dat jij tegen mij zegt: 'het is een gefragmenteerde wereld', zeg ik: 'dat klopt', maar op een dieper niveau speelt die gefragmenteerde wereld zich af binnen één en dezelfde ruimte-tijd opvatting. Als je daar nooit mee bezig bent geweest, is het lastig in het begin. Maar een beeld kan dat verduidelijken. De breuk met de Aristotelische tijdopvatting die zich baseerde op het planetaire stelsel, ontstaat onder invloed van Isaac Barrow en Isaac Newton. Tijd wordt een geometrisch begrip en beschreven als een rechte, homogene lijn in gelijke delen te verdelen; een lijn die in het hier en nu begint en tot in het oneindige doorloopt. Dat is de kern van onze moderne tijdsopvatting en de basis van de idee vooruitgang.

JB De wereld of mijn bestaan te begrijpen zonder te praten... Ik snap ook dat het een grote moeite is te proberen te zwijgen, maar een van de lastige dingen aan dat zwijgen is dat het moeilijk over te brengen is naar iemand anders. Dus om te proberen duidelijk te maken wat ik begrijp van het leven, daarvoor gebruiken mensen nu eenmaal taal. Het betekent ook dat we al het onbegrip steeds meegeven. En dat betekent dat filosofie altijd maar weer een kwestie van doorgaan is omdat we proberen het onbegrip dat we elke keer opnieuw creëren, te overstijgen. Nu kan ik mijn grootste bezwaar formuleren: te denken dat er één punt is van waaruit we werkelijk alle onbegrip kunnen overstijgen, is een pretentie die ik niet op mij ga nemen. Dus ik ga akkoord met 'ik loop steeds onbegrip te creëren' en ik hoop dat ik in mijn werk...

FE Wat ik bedoel te zeggen is niet dat ik het begrijp! Maar uitgaande van de realisatie van het gelijktijdig bestaan van alles dat bestaat, worden we ons bewust dat we daarvan maar een fractie kennen. Dat 'kennen' stelt bijna geen donder voor ten opzichte van het totaal. Om die reden spreken we in de traditie van onze filosofie over 'het zijnde' en 'niet-zijnde'. Vanuit het besef van het Zijn, ontstaat het besef van het 'niet-zijnde'. Het besef van 'zijn' en 'niet-zijn' is geladen met spanning. Het niet-zijn of de leegte is de dynamische factor in het menselijk bestaan. Een kopje, zegt Laotze, dat leeg is kan iets bevatten, maar als het vol is, kan er niets bij. Vandaar de training in Zen-tradities om dat kopje van tijd tot tijd leeg te maken, want de leegte laat via nieuwe ideeën transformaties ontstaan.

Als ik nu resumeer waar jij belangrijke elementen in je filosoferen naar voren brengt, zijn het waarschijnlijk met name deze twee. Op een bepaald moment zei je: 'er ligt een grens in de taal van wat die kan uitdrukken'; zelfs zonder Wittgenstein zouden we ons dat realiseren. Maar de vraag blijft: welke ervaringen gaan er dan achter schuil, ook al heb je die niet onder woorden kunnen brengen, om dat te kunnen zeggen. En dat 'kunnen' is het tweede element. In de Indiase traditie heeft men honderden en honderden jaren allerlei vormen van introspectie beoefend op een zo radicale manier dat een Indiase goeroe in staat was om met 10 lsd pillen van gemiddeld 300 microgram nog te blijven zitten zoals hij zonder die lsd pilletjes zat.

JB Ik moet je nu even onderbreken want wellicht dat er al honderden jaren zo in India getraind wordt, maar...

► Kind en taal

FE Ik wil verder, dieper en complexer kijken en dat zouden we kunnen doen rond het begrip kind dat jij zojuist naar voren bracht, namelijk dat daar alles opnieuw begint. Wat ik daarin beluister is dat je zegt, dat het kind dankzij taal zijn ontwikkeling doormaakt.

JB We kunnen abstraheren van wat 'hier en nu' gegeven is. Dankzij de taal kunnen we het hebben over wat niet 'hier en nu' is, maar 'daar en straks en ergens anders'. En dankzij de taal kunnen we ook als het ware op een andere manier ons lichaam in, als een ervarend lichaam-subject. Dus ik deel het met jou dat ons lichaam als het gezond is, bestaat uit die hele reeks processen die het zo complex maken en waardoor het zichzelf in stand houdt. Ik geloof niet dat je dat kennis van biochemie moet noemen. Wij zijn een instantiatie van een biochemisch complex. Dat geloof ik allemaal best, maar dat tweede aspect waarin ik denk dat de menselijke natuur anders is, is dat we niet alleen de taal hebben maar ook een hele complexe en hele lange opvoedingstijd. Daarom wil ik graag praten over de betekenis van het kind voor de menselijke soort. Het is heel kenmerkend voor de menselijke soort dat twee ouders zo lang moeten zorgen voor een klein kind, opdat dat kind als het ware zichzelf en zijn menselijkheid moet ontwikkelen terwijl het er al is. Dat vind ik fascinerend en in die periode gebeurt het ook dat die ouders met het kind praten. Daar gebeurt ook dat ontstijgen van het kind aan zichzelf. In ieder geval leert het kind zichzelf daar vanzelfsprekend te associëren met een beeld van zichzelf dat het nog niet is maar dat het aan het realiseren is, of in ieder geval denkt dat het aan het realiseren is. Dat is waardoor de menselijke natuur zoveel anders is dan bijvoorbeeld de natuur van de koeien omdat wij in de taal te maken krijgen met abstracties van onszelf die nog niet gerealiseerd zijn. Mogelijkheden die gerealiseerd zouden kunnen worden bestaan voor de koe niet, denken we – maar dat weten we eigenlijk niet goed genoeg. Maar dankzij het feit dat vaders en moeders die al langer rondlopen op de wereld tegen kinderen aanpraten realiseren die kinderen zich hun mogelijkheden. En in die taal komen die mogelijk-

heden aan het licht en dankzij die taal die het kind zich toe-eigent leert het kind zijn creativiteit en zijn voorstellingsvermogen, zijn inbeeldingskracht te ontwikkelen. Dat is voor mij een vermogen dat heel erg dicht tegen het praten aanzit. Wat ik het interessante aan het praten vind, en dat zien we in het Griekse 'logos', is dat het ons vermogen is onszelf in taal uit te leggen. Dan moet je niet met de bril van het christendom naar de Griekse oudheid terugkijken, want dan zie je dat de mens een redelijk wezenis, een wezen dat met rede begiftigd is en daardoor de werkelijkheid kan doorgronden. Maar wat taal voor mij betekent is ook het vermogen om te luisteren naar iemand anders en ook te praten tegen iemand anders en vragen te stellen. Voor mij is taal een heel rijk medium, veel rijker en veel kenmerkender voor de menselijk soort dan het bewustzijn. Bewustzijn is voor mij een gekke abstractie, vooral dominant geworden sinds Descartes. Sinds Descartes zijn we in de westerse filosofie gaan denken dat het bewustzijn het belangrijkste aspect is...

FE Ik kan alleen maar 'ja' zeggen tegen je analyse van de enorme betekenis van de taal in het proces van bewustwording en abstrahering. Tegelijkertijd is dat proces ook de gevangenis die langzaam vanuit de beginfase van dat kleine jonge kind om ons heen wordt geconstrueerd. En waar jij, Jan, naar mijn oordeel een fundamentele omkering of misstap begaat in logische zin, is dat je de taal ziet als de bron voor dat abstraheringsvermogen. Maar in de kern van de zaak is het andersom. Doordat het bewustzijn buiten zichzelf kan treden kan de taal überhaupt ontstaan. Een goed voorbeeld is een verhaal van Popper dat hij altijd graag vertelde over Helen Keller. Ze was doofstom, jarenlang, ze

was al volwassen, maar had toch de nodige verzorging nodig. Als er op een bepaald moment water over haar hand stroomt...

JB Ik ken het verhaal, het is het verhaal dat ik gebruik... vertel het verhaal.

FE Ik hoop dat ik het goed heb begrepen tijdens het debat met Karl Popper en John Eccles. Het water stroomt over haar hand. Haar pedagoog die blijft proberen haar met taal vertrouwd te maken, noemt het woord 'water' en opeens komt er een flits en begrijpt zij dat dit woord te maken heeft met wat zij voelt: 'water'. Om die stap te maken moet het bewustzijn een sprong (kunnen) maken buiten de sensitieve orde. Daar gaat het om. Het getal 0 bijvoorbeeld heeft geen enkele relatie met alles wat er empirisch te zien valt. En het getal 0 is ontdekt en is daarmee de grote sprong geweest. Het is misschien de belangrijkste uitvinding ooit in India, en vervolgens in de Arabische traditie en cultuur. Het besef van 'nul' - vat het letterlijk op of symbolisch - is het besef van ons begin en ons einde, en dat je überhaupt in begin en eind kunt denken. Het betekent dat je doodsangst kunt hebben terwijl je nog gezond rondloopt. Dat is bewustzijn zonder taal. En de taal waarover jij nu spreekt, is evenzeer een gevangenis als een bevrijding.

JB Dat snap ik. Ik snap de beeldspraak van de gevangenis en de bevrijding. En ik ken dat verhaal van Helen Keller ook. Ik ken het via Ernst Cassirer die het verhaal gebruikt om te laten zien hoe cruciaal taal is. Dit is interessant, want ik begrijp nog niet helemaal wat je bedoelt met de sprong uit het sensitieve. Helen Keller is doofstom, praten is voor haar een gebaar op haar hand, zo probeert die pedagoog haar vertrouwd te maken met dat de dingen een naam hebben, dat bij de

ervaringen, bij de sensitieve input die zij krijgt, dat bij de dingen die om ons heen zijn, dat daar begrippen bij horen. Dat is iets dat die juf haar probeert uit te leggen en ze heeft al eindeloos op haar hand getekend: dit is water en een ander kringetje is pappa en een ander kringetje is mamma. En Helen pakt die link maar niet. Maar op het moment dat het water op die hand valt en die juf op diezelfde hand dat tekeningetje maakt, snapt zij ineens dat die tekeningetjes een abstractie waren voor iets wat er ook is. En waar ze dus in slaagt, volgens Cassirer, is om een willekeurige, symbolische combinatie te leggen. Cassirer gebruikt het verhaal om uit te leggen dat Helen Keller er op dat moment in slaagt om twee symbolische gehelen die in feite niks met elkaar te maken hebben, zinnig met elkaar te verbinden. Wat Helen Keller op dat moment gaat doen is, dat ze in een keer de tekenetjes voor pappa, mamma, bord, eten, drinken enzovoort met die zaken verbindt. Haar taalvermogen groeit in één, twee dagen enorm omdat ze in één keer snapt dat zo'n gebaar iets betekent. Voor mij betekent dit dus dat ze in de talige orde komt. Ik wil proberen te snappen wat je bedoelt met je uitspraak dat het bewustzijn dat (als het ware) mogelijk maakt.

FE Natuurlijk. Je hoeft niet een 100 procent Chomskyaan te zijn om te beseffen dat het vermogen om überhaupt een taal te leren, een kenmerk is van de menselijke natuur. Het vermogen gaat vooraf aan het leerproces. Helen Keller is een bijzonder voorbeeld. Je gebruikt terecht het woord 'begrip'. Het komt uit 'Philosophie der Symbolischen Formen' van Ernst Cassirer. Ik vond die studie van Cassirer fantastisch maar met dien verstande, dat zijn Kantiaanse inslag en het bijna vanzelfsprekende idee van de evolutie theorie die hij hanteert, de diepere betekenis van symboliek negeert. Die is namelijk tijdloos.

JB Ik beweer wel dat filosofie alleen maar vragen stelt, tegelijkertijd beweer ik natuurlijk toch bepaalde dingen, namelijk dat wij dankzij de taal in staat zijn ons tot onszelf te verhouden en dan besef ik ook dat die taal zowel een gevangenis als een bevrijding is. En dat ik het graag wil hebben over hoe we ons tot onszelf verhouden. Ik weet niet goed hoe ik het nog meer moet zeggen maar dit is als positiebepaling misschien nog niet genoeg. Wat het dan voor mij wil zeggen om filosoof te zijn, is om vragen te stellen over de middelen die wij gebruiken om helderheid te scheppen over onszelf en onze relatie tot dat om ons heen en tot wat ons bezighoudt. En dat betekent ook dat wat ons bezighoudt zich soms opdringt zoals jij je nu opdringt aan mij en dan moet ik daar iets mee. Maar soms kan het ook zijn dat iets mij bezighoudt doordat ik er als het ware zelf naartoe wil, omdat ik er door geraakt word. Dus dat ik mijn leven leef in een omgeving die er voor mij toe doet roept, vragen op. Wat heeft die wereld dan voor mij te betekenen? Wat heb ik in die wereld te betekenen? En om dat te kunnen articuleren, te kunnen snappen, heb ik taal nodig en met die taal – een gevangenis en een bevrijding – komt in één keer filosofie mee als de poging om die taal zo te verhelderen dat de bevrijdende kracht ervan groter is dan de gevangenis.

FE Ik wil de vrijheid nemen om iets te citeren dat ik in 1971 heb geschreven. Het is een poging om via het begrip ‘waarheid’ door de taal heen binnen te dringen in de achterliggende orde .

“Dat waarheid zo goed is om na te streven wordt het felst verdedigd door de logisch-positivisten die ethiek en esthetiek niet onder de waarheid kunnen plaatsen. Maar hun liefde tot de waarheid maakt dat waarheid voor hen de allerhoogste waarde is die zij aannemen zonder enige twijfel te voelen. Waarom dan bijvoorbeeld aan de universele waarde van de liefde te twijfelen? Deze filosofen zijn inconsequent en inconsequent zijn is strijdig met de waarheid. Ze zijn metafysici zoals wij allemaal maar zonder het te weten. Iets zijn zonder het te willen weten is strijdig met het verlangen de waarheid te leren kennen. Dat het goed is de waarheid te kennen is de universele, alles omvattende metafysica. Wie deze metafysica ontkent is niet meer benoembaar en kan ook de anderen niet meer een naam geven.”

Analyseer Deconditioneer, een inleiding tot de systematische filosofie p.107

Hoe de Uitersten elkaar Raken

Gesprek met Hans Gerding

Het hart is nog niet op temperatuur, visioenen in Nîmes.

Voorwoord bij het gesprek met Hans Gerding

Visioenen in Nîmes

Het is december 2013. Michel en Liviane Sublime rijden mij naar Alès, departement Gard, voor een operatie aan mijn schouder. Wegens de precaire situatie van het hart wordt de operatie voor onbepaalde tijd uitgesteld. Enkele dagen later rijdt men mij de operatiekamer binnen van het hospitaal Les Franciscaines te Nîmes voor een zeer zware hartoperatie. Mijn hart wordt stilgelegd, mijn bloed rondgepompt door een machine. Een team van specialisten zaagt mijn lichaam open, snijdt in het weefsel en naait de wonden dicht. De volgende ochtend, 18 uur later, ontwaak ik met vier bypasses: drie in de kransslagader en één in de slagader naar de hersenen. Het directe gevaar is geweken.

Ik herinner mij niets van de operatie. Ik voel wel hoe zwaar het geweest is. Mijn lichaam vertelt me dat. Het is uit balans, ik ben emotioneel. Hoewel mijn geest was uitgeschakeld, weet mijn lichaam dat het op de rand van de dood heeft gezwefd. Het lichamelijk bewustzijn heeft zijn eigen inzicht en eigen herinneringen.

Na de operatie beginnen de uittredingen. Ik maak reizen door andere dimensies van de geest, andere lagen van de werkelijkheid. Deze ervaringen zijn niet gemakkelijk. Zwaar zelfs.

Naast het mentale bewustzijn, het bewustzijn van het ik, dat een realiteit waarneemt die je kunt delen met andere mensen, zijn er altijd andere vormen van bewustzijn aanwezig. In onze huidige cultuur wordt daar niet veel aandacht aan geschonken. Andere culturen zijn zich meer bewust dat een mens buiten zijn mentale bewustzijn kan treden.

Mijn uittredingen zijn reizen in andere lagen van bewustzijn. Ik zag ze niet aankomen, zoals ik ook mijn hartoperatie niet aan zag komen. Toch werden de reizen in zekere zin aangekondigd door bijzondere ontmoetingen in de dagelijkse realiteit.

Tien maanden later, oktober 2014, vond over deze ervaringen een gesprek plaats met Hans Gerding. Van mijn visioenen in Nîmes maakte ik een verslag, getiteld *Het hart is nog niet op temperatuur*. Klik op het pdf icon om het verslag te lezen.

Hans Gerding

**Prof. dr. Hans Gerding (1945) is directeur van het Parapsychologisch Instituut te Utrecht en bijzonder hoogle-
raar 'Metafysica in de geest van de theosofie' aan de
Faculteit der Wijsbegeerte van de Universiteit Leiden.
Hij is geïnteresseerd in grensoverschrijdende ervarin-
gen. Op dit gebied heeft hij zowel filosofisch als experi-
menteel wetenschappelijk onderzoek verricht.**

Paranormale fenomenen worden sinds jaar en dag gerapporteerd. Voor bijna een kwart van de Nederlanders zijn ze realiteit. De para-
psychologie is een vakgebied waarin die claim door middel van weten-
schappelijke experimenten wordt onderzocht. Wat zijn de uitkom-
sten, de moeilijkheden en de grenzen van dit onderzoek? En, houdt bij
die grenzen de werkelijkheid op?

prof. dr. Hans Gerding

Hoe de uitersten elkaar raken

WAAROVER ELDERS EN GERDING SPRAKEN

- **Permanente emotie**
- **Stoffelijke meervoudigheid**
- **De mythe van Er**
- **Een wereld aan gene zijde**
- **Nawoord**

Klik aan voor de podcast 'Visioenen in Nîmes'.

Een Socratisch gesprek over bewustzijn, paranormale verschijnselen en de vraag, hoe die verschijnselen vanuit een empiristisch wereldbeeld begrepen kunnen worden.

Hans Gerding Wat ik zo meesterlijk vind is dat jij wordt gelanceerd in een soort ruimtecapsule en dat dit ook gebeurt met die andere mensen.

Fons Elders Achteraf gezien is dit de meest fundamentele ervaring. Het is een permanente emotie. Laat ik proberen die beknopt te beschrijven.

▶ Permanente Emotie

FE. Ik was in Nîmes in een private kliniek op de afdeling cardiologie...een gesloten afdeling. Overdag was Colette bij me, maar 's avonds vertrok ze naar haar kamer in de stad. Het was omstreeks half tien in de maand december. Nadat zij weggegaan was, had ik zin om te wandelen.

Ik verliet de kliniek en kwam die eerste avond terecht in straattheater en een festival. Er stonden lange houten tafels met allerlei geschriften en er waren Vlaamse boeren. Ik las wat in hun brochures en de boeren vroegen mij of ik iets wilde betalen. Eerst wilde ik dat wel maar wat ze schreven vond ik zo misogyn, nationalistisch en naar binnen gekeerd, kortom Vlaams Nationalisme op zijn smalst, dat ik zei: "nee sorry, hier ga ik niet voor betalen, daar ga ik geen bijdrage aan leveren". Vervolgens - en dat is het begin van een reeks uittredingen die mij bewust zijn bijgebleven - kwam ik terecht in een straatsfeer die wonderbaarlijk was. Wat ik vanuit de verte in die smalle straten in Nîmes op mij af zag komen, niet ver van het amfitheater of de arena, waar je in de zomer nog steeds de stierengevechten hebt - komt een fiets aanzetten met een front van negen parallelle aan elkaar gelaste wielen die schuin naar achteren in één wiel samenkwamen. Op de zadels in die driehoek zaten vrouwen. De vrouwen droegen samen een gigantische takkenbos met slingers. Planten en takkenbossen fietsten door die straatjes. Dit was van een overweldigende schoonheid. Er werden ook teksten gedeclameerd. De vrouwen waren Vlaamse, Franse en Duitse actrices. De teksten van de vrouwen leken op die ik had gelezen in de Vlaamse boekjes maar precies omgekeerd: ze waren open-'minded', geestig en relativerend. Vervolgens overviel me de gedachte: ik ga meedoen! Ik was zo geraakt door dat straattheater dat ik moest

meedoen. Goed, ieder zijn eigen beroep, ik ga dat doen als filosoof, straatfilosoof. Ik werd een soort Diogenes of Socrates. Ik ging naar de mensen toe en begon te praten; ik ging naar kinderen toe en begon te praten.

En nu komt wat ik eigenlijk wil zeggen. Het gesprek begon heel rustig. Terwijl ik de mensen aankeek, was het alsof er geen enkele afstand, geen enkele distantie meer was tussen de volwassenen en zeker niet tussen de kinderen en mijzelf. Het was alsof alle emotie maar ook alle voorzichtig uitgesproken vragen... wat zoekt u in dit leven, bent u bang voor de dood, wat betekent gelukkig zijn, dus hele elementaire vragen... alsof die rechtstreeks overkwamen en werden begrepen.

HG. Je sprak dus zonder woorden, zonder zinnen te formuleren.

FE. Waarschijnlijk ja. Waarschijnlijk. Voor mij was het puur concreet. Ik liep daar rond; de kinderen keken mij aan, ze zeiden niets maar ik wist dat ze alles begrepen van wat ik zei. Er kwam een vrouw aanlopen; ze bleek de moeder te zijn van een jongen en een meisje met wie ik in gesprek was. De kinderen zeiden niets maar keken mij voortdurend aan en ik voelde dat ze alles begrepen. De moeder kwam erbij staan en zei ook niets en bleek later Engels te spreken. En wat gebeurt er? Op een bepaald moment zeg ik tegen de kinderen: "ja, ik ben geopereerd, ik ben nog zwak, ik moet nog veel slapen en rusten; ik voel dat ik nu een beetje moet gaan rusten".

HG. Ik heb een voetnoot hierbij en een vraag aan jou. Die vraag probeert een antwoord te zoeken op de kwestie of je intern in je eigen hoofd aan het rondkijken was of dat je in je eigen innerlijk een uitgang

naar de wereld vond. Want jij was aanwezig, en je had contact met kinderen: beiden is mogelijk. Zoals je het beschrijft lijkt het op een droomachtige situatie waarin je dat beleeft; of ben je werkelijk uit je lichaam en aanwezig in de straten van Nîmes bij kinderen die daar ook werkelijk fysiek zijn en dat je contact hebt met die fysieke kinderen, ook al zou het kunnen dat die kinderen daar zelf niks van merken?

FE. Wat je nu zegt, doet me denken aan Monroe. Dat laatste was dus niet zo...de kinderen waren er niet. Dat wil zeggen: voor mij wel maar achteraf gezien beslist niet, maar tegelijkertijd was ik wel in mijn lichaam, ik weet precies hoe ik gekleed was. Ik droeg een kimono van Colette, door Colette ontworpen, met tekens als op een Japanse ki-mono, verder niets en met blote voeten in mijn Japanse sandalen. In die kleding ben ik 's avonds gaan wandelen. En in die kleding heb ik ook gevlogen boven de arena, boven het amfitheater. Ik dacht later: misschien zijn er mensen die foto's van mij hebben gemaakt terwijl ik zweefde boven de lege zitplaatsen van de arena in Nîmes.

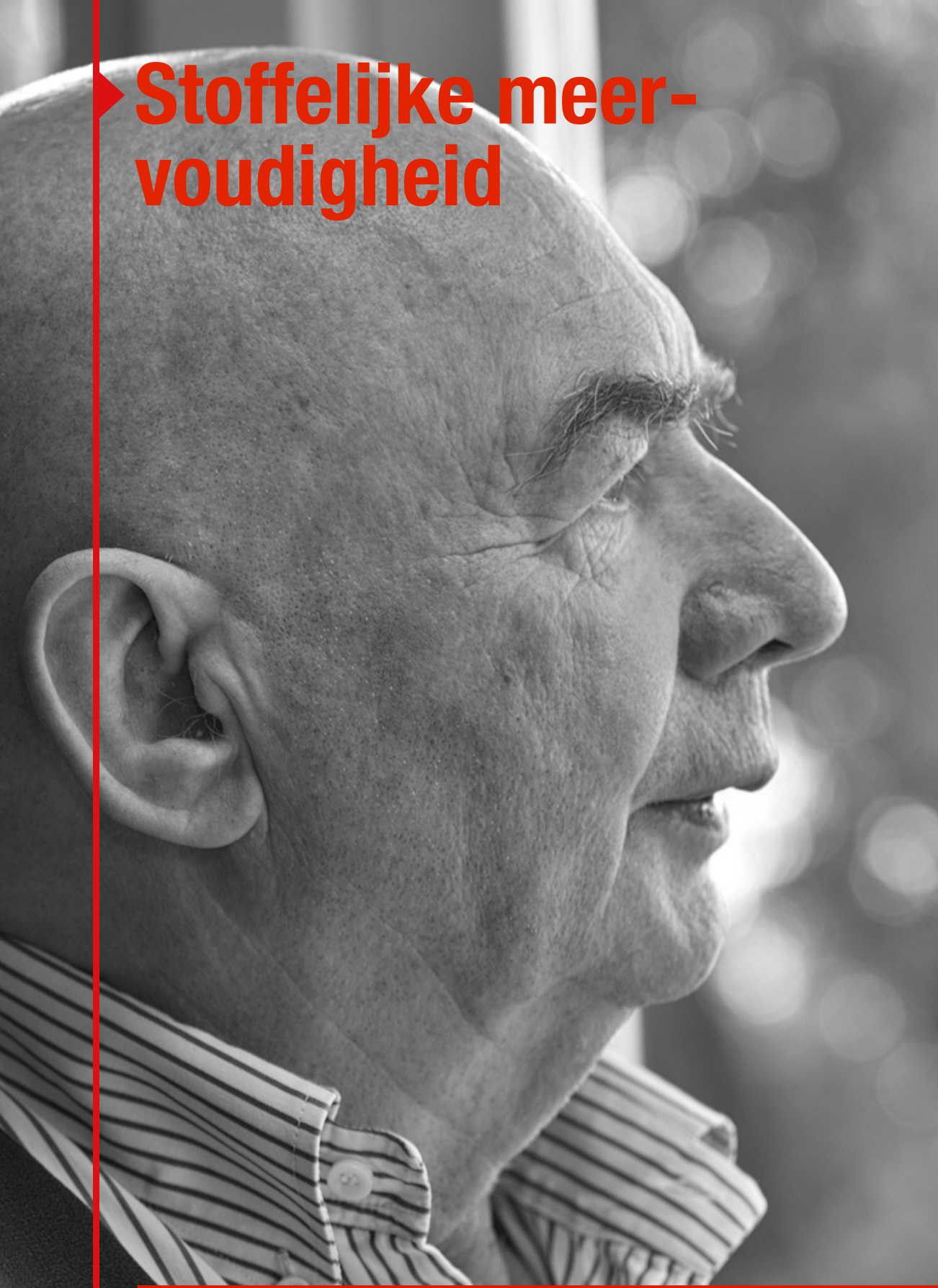
HG. Maar tegelijkertijd lag jouw zieke lichaam op de intensive care.

FE. Ja. Maar dat was een zaak voor de intensive care. Daar had ik op dat moment weinig mee te maken want ik wilde gewoon gaan wandelen nadat Colette was vertrokken. Ik dacht: ik heb ook zin de stad in te gaan en ik deed dat dus. En dat ging feilloos. Het was geen probleem voor me want ik had alles aan. Ik was mijn lijf in die kimono en dat was ook zo voordat ik geopereerd werd. Er is dus een continuïteit in mijn lijf, in mijn lichaam en mijn bewustzijn vóór en na de operatie. Het enige dat werkelijk buiten mijzelf was en waarover ik mij enigszins verbaasde was die tweede nacht. Ik voelde weer een bijzondere band

met de kinderen en sommige volwassenen maar vooral met de kinderen. En die kinderen werden, zoals ik zojuist al vertelde, door de Engels sprekende moeder meegenomen. Maar wat ik toen ineens voelde - hier achter in mijn rug al wist ik dat al langer, was de aanwezigheid van nog een kindje, een klein kindje maar ik wist niet of het een jongetje of een meisje was. Dat kindje onder in mijn rug oefende een lichte druk uit waardoor ik begon te leviteren. Ik ging een halve meter omhoog en begon te vliegen, ik ging trappen op en onder een brug door. Het was een vorm van levitatie die ik in mijn tekst een uittreding noem maar dat klopt niet, want het was een klassieke vorm van levitatie. Een levitatie van het lichaam want als ik op een bepaald moment boven de trappen van de arena hang, hang ik daar dood en dood en doodstil. Ik voelde totaal geen gewicht behalve mijn linkerarm die geopereerd zou worden. Voor die arm was ik in Alès in het ziekenhuis. Die arm voelde ik nog, hij deed een beetje pijn want hij was niet geopereerd. In plaats daarvan stuurde het ziekenhuis in Alès mij naar Nîmes waar ze mijn hart uit mijn lijf gehaald en gesaneerd hebben. Dus ook die arm zweefde en die voelde ik, de rest was gewichtloos maar het was wel mijn lichaam. En op dat moment daalt er van rechtsboven een grote sloep op een rechthoekige, glanzend zwarte plank naar beneden. En in die sloep staat een mast met zeilen en zitten twee, drie Japanse matrozen. Ik wist: dit is een Japanse vogelboot. Ik doe al jarenlang oefeningen in de dojo van de Shinzen Foundation in het Vierwindenhuis te Amsterdam. Eén van de oefeningen bestaat uit ritmische roei bewegingen onder de naam 'Japanse vogelboot'. En daar kwam de Japanse vogelboot. Hij bleef doodstil in de lucht hangen...de matrozen gooiden een koord uit om mijn linkerarm te ondersteunen. Want die deed nog pijn, de rest niet. We bleven daar,

in die positie, lange tijd hangen en opeens - volstrekt simultaan- doken we tegelijk naar beneden richting amfitheater recht op een zwart gelakte paal af waar we dwars doorheen vlogen. Ik was niet bang toen we erop af vlogen, een soort vertrouwen van: dat gaat wel goed. We gingen er gewoon doorheen om aan de andere kant verder te gaan, steeds verder omhoog. Steeds hoger. Toen zag ik een oude man liggen, van boven naar beneden kijkend - de vogelboot was nog steeds bij mij, rechts van me - en die man ligt te sterven. Even verder zie ik een stokoude vrouw met ellenlang dun wit haar. Daar kreeg ik echt een shock van, die was ook aan het sterven alsof dat intenser was dan het sterven van de oude man. En vervolgens kwamen de baden. Als ik me goed herinner vier in totaal, steeds met een man en een vrouw met kinderen. Een schuimend bad met dampend water en nog een bad en nog eens een bad. Het waren sterke, vitale beelden van vrouw en man en kinderen, vol harmonie, pais en vree. Zo vlogen we verder omhoog tot bij een inktzwarte rivier. Ik wist intuïtief: dit is de Lethe. In de Griekse mythologie is dat de rivier van de vergetelheid, waar de levenden overgaan naar het rijk van de doden. Ik hing daarboven en het water was pik en pik en pikzwart. Echt, zwarter dan zwart. Ik hing daar boven...ik was niet ontzettend bang maar ik zag wat ik zag en op een bepaald moment, zonder dat ik het in de gaten had, daalde ik neer en stond opeens op de grond. De Japanse vogelboot was onhoorbaar verdwenen. Weer iets later kwam een groot zwart scherm naar beneden dat de Lethe aan mijn oog onttrok.

► Stoffelijke meer- voudigheid

HG. Ik wil een paar dingen aan je vragen. Om te beginnen dit. Jij zegt: ik beleef dat allemaal in mijn lichaam maar een feit blijft dat jouw fysieke lichaam op de intensive care ligt terwijl dit alles zich afspeelt. Nu worden er transcultureel in alle tijden opvattingen aangetroffen die te maken hebben met wat stoffelijke meervoudigheid genoemd wordt. De Nederlandse filosoof Jo Poortman heeft onderzoek gedaan op het gebied van ideeëngeschiedenis in verschillende culturen. In alle culturen en verschillende tijden vind je de gedachte dat de mens meerdere lichamen zou hebben. Vaak vergelijkt men dat met de Russische Matroejtska poppetjes die je opent en dan zit er weer een poppetje en maak je dat open zit er opnieuw een poppetje enzovoort. Dat zijn verschillende lichamen die in elkaar overgaan. Nu zou het zo zijn dat de uittredingservaring een verbeelding is van zo'n poppetje. Het fysieke lichaam blijft achter maar het astrale lichaam - het fijn stoffelijke lichaam - is dan de drager van het bewustzijn, en zo zou het bewustzijn astraal kunnen reizen. Zo krijg je te maken met verschillende domeinen van werkelijkheid waarbinnen je kunt reizen. Het meest dichtbij is dan deze werkelijkheid: er zou naast ons aan tafel een astraal reiziger kunnen staan die wij niet zien maar die in deze wereld actief is. En in je astraalheid kun je ook naar andere domeinen van de werkelijkheid reizen. Ik vind één van de fascinerende aspecten aan deze ervaring dat het iets laat zien van latente, menselijke vermogens. Kennelijk is de mens in staat tot astraal reizen. En dat astraal reizen is niet een droom, niet iets wat je je verbeeldt maar dat gebeurt letterlijk zo.

HG. Jij ziet in die uitgetreden toestand de vogelboot en vervolgens stervende mensen. Die stervende mensen doen mij denken aan Carl Jung die ook een bijna dood ervaring beschrijft waarin hij in uitgetreden toestand zijn behandelend arts ontmoet en daaruit concludeert dat die niet lang meer te leven heeft. Jung overleefde zijn bijna dood ervaring maar zijn arts niet. Jung was zijn laatste patiënt. Jij hebt daar kennelijk stervende mensen ontmoet. Jij zit op het randje waar sterven zich afspeelt. Dat is wat ik daaruit concludeer. Een soort verbreding van jouw mentale horizon waarin je dergelijke zaken kunt oppikken.

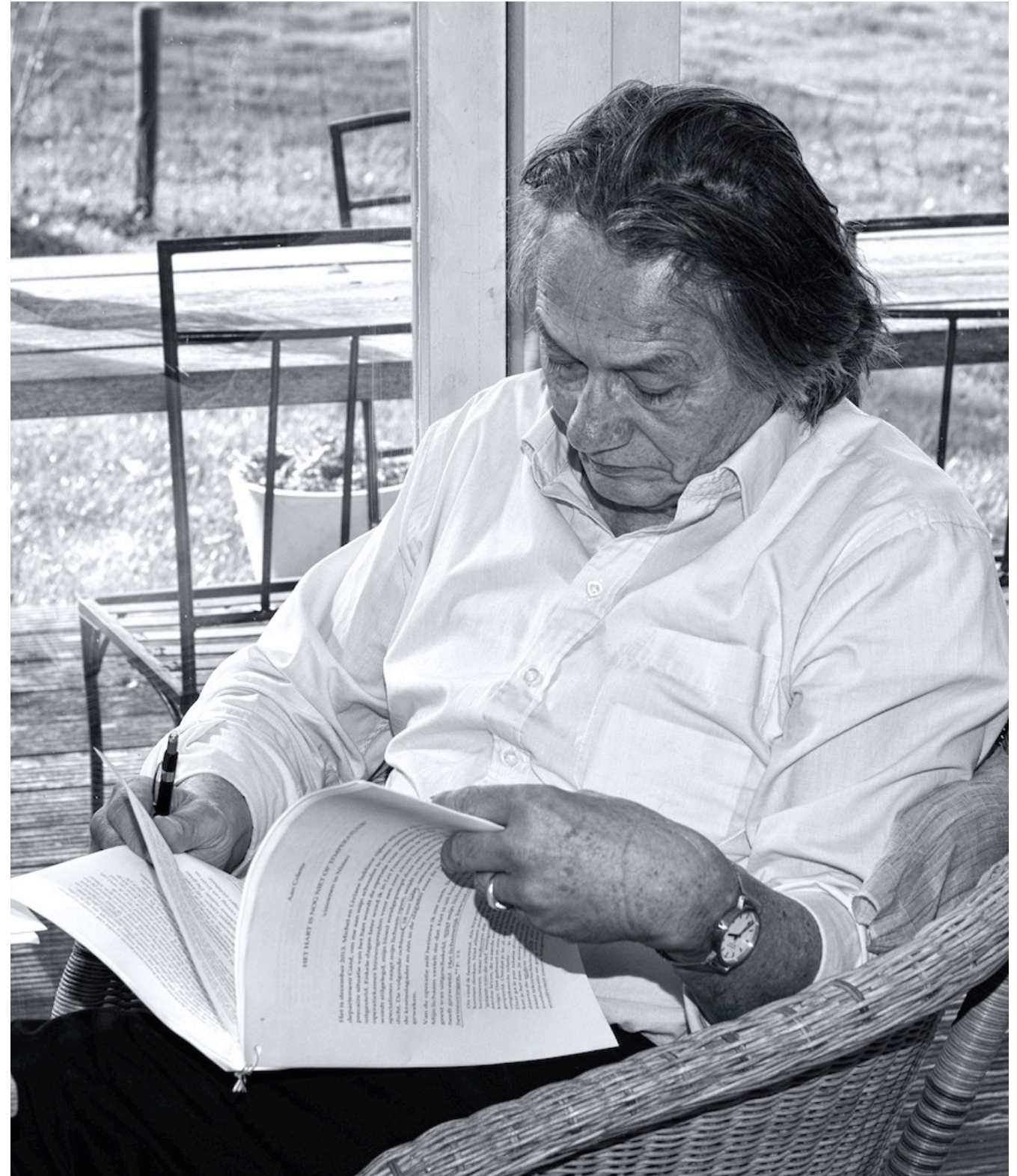
FE. Het boeiende is dat in de mythe van Er de Lethe de rivier van de vergetelheid wordt genoemd, en dat in jouw commentaar die je ontleent aan de mythe van Er, het met name gaat om de maat. De mate waarin je drinkt of niet drinkt bepaalt de mate van vergetelheid.

Klik aan en lees de tekstversie van de Mythe van Er

Klik aan en luister naar de podcast-versie van de Mythe van Er, voorgelezen door Peter Du Bois.

► De mythe van Er

HG. Dat vind ik zo interessant. Jij hebt het over de Lethe in de mythe van Er. Daar moeten de zielen die zich opmaken om opnieuw geboren te worden, of die beslissingen hebben genomen over hun aanstaande leven deze (beslissingen) als het ware wissen door uit de rivier de Lethe te drinken, de rivier van de vergetelheid.

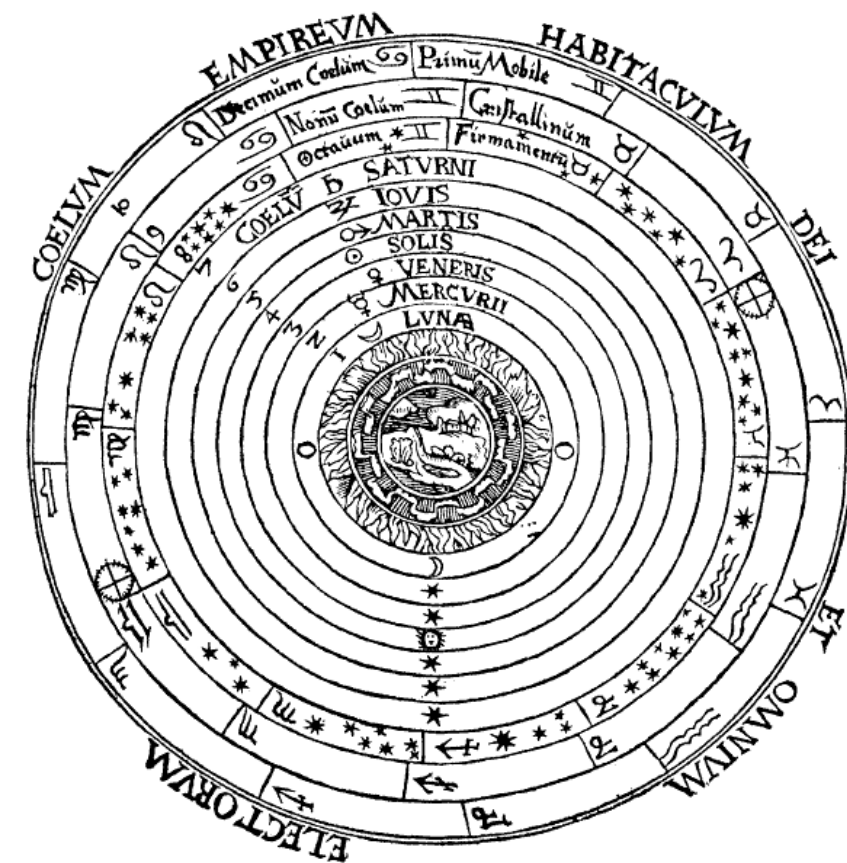
En Plato schrijft dan letterlijk dat degenen die niet door kennis worden behoed, meer drinken dan de maat. Dat vind ik zo'n intrigerend iets. Dus kennelijk moet je op dat moment van het drinken uit de rivier van de vergetelheid een bepaalde tegenwoordigheid van geest hebben om niet meer te drinken dan de maat. En wat voor kennis is dat in godsnaam? Sommige mensen drinken dus de maat of misschien wel minder dan de maat en zijn nog met een dun draadje verbonden aan wat ze daar beleefd hebben terwijl het de bedoeling is om te vergeten. Of misschien gaat het juist om de tegenwoordigheid van geest om het niet helemaal te vergeten.

Je hebt gedronken uit de rivier de Lethe, en je schrijft: 'dan wordt alles stil'... 'aan de andere kant van de gitzwarte rivier zie ik een Japanse man verschijnen, gevolgd door een Europese vrouw en ze lopen met snelle passen naar een voor mij onzichtbare ruimte. Die gaan vrijen, denk ik, misschien een seksueel sacraal ritueel, de viering van leven en dood. Een groot zwart scherm verschijnt, de Lethe is niet langer zichtbaar.'

Toen dacht ik, misschien wordt Fons daar gemaakt, omdat het sacraal is en omdat je deze droom erbij vertelt. Dat maakt het wel heel bijzonder. Een vrijpartij waaruit letterlijk een kind ontstaat is natuurlijk sacraal.

FE. Welnu, er is voor mij in toenemende mate geen enkele splitsing of scheiding meer tussen de empirische dimensie en bewustzijn. Maar dat neemt niet weg dat de vraag naar de diverse lagen van ons bewustzijn waarschijnlijk de moeilijkste van alle vragen is. Wij mensen kunnen onzinnige theorieën verzinnen. Als jij me dus vraagt 'was je wel

of niet in je lichaam?' dan denk ik 'so what', want alles dat bestaat - hoe minimaal ook - bestaat zowel fysiek als niet-fysiek: niet-fysiek in de zin dat een bewustzijnsstroom de totale werkelijkheid permanent doordringt. David Bohm onderscheidt in zijn publicatie *Wholeness and the Implicate Order*, de impliciete orde, de voor ons niet zichtbare orde, en de expliciete orde, die beiden voortdurend in elkaar overgaan, precies zoals je het hier beschrijft in de mythe van Er en in jouw commentaar op mijn teksten. Het is een continuüm van transformaties, langzaam of abrupt, afhankelijk van de staat van ons bewustzijn. Maar is het nu belangrijk of die mensen of kinderen er wel of niet waren? Dan zeg ik: nee, dat is niet belangrijk want als wij praten over de Lethe als de rivier der vergetelheid, dan hoeft die rivier niet te bestaan, ook niet in de tijd van de Grieken.

▶ Een wereld aan gene zijde

HG. Er zijn twee dingen die bij mij opkomen. Het eerste is hoe Immanuel Kant in *Träume eines Geistersehers* onder woorden brengt hoe je je kunt voorstellen dat er contact is tussen een wereld aan gene zijde en een wereld hier en nu, een wereld van de mensen. Over dat boek is heel veel discussie maar dat laten we nu even zo. In mijn lezing van het boek is het zo dat er voor Kant wel degelijk een wereld aan gene zijde bestaat; dat ook aardse mensen contact met die wereld kunnen hebben en dat boodschappen vanuit die wereld ons kunnen bereiken. En waar het mij omgaat is hoe Kant

verwoordt dat die boodschappen ons bereiken. Je kunt dus zeggen: er is een soort X-iets - een soort cluster van informatie in de transcendente werkelijkheid, dit is de wereld aan gene zijde. Deze wordt naar een mens gestuurd -ruimtelijk voorgesteld – maar mensen kunnen die X niet begrijpen. De X die naar de mensen toegestuurd wordt, bewerkstelligt echter iets in de psychische wereld van dat individu; het zoekt naar het beeld dat de inhoud van die boodschap het beste verbeeldt, en dat beeld licht op. Dus, als je informatie ontvangt van gene zijde, dan zie je volgens Kant iets dat in jouw eigen domein van betekenissen een plaats heeft waar-

door je het dus kan begrijpen, maar dat wordt aangeraakt door iets van buiten. En de kwestie: is het van binnen of van buiten, vind ik wel een belangrijk punt. Je kunt natuurlijk zeggen: alles is bewustzijn, alles gebeurt binnen een groot bewustzijn - dat is natuurlijk ook zo- maar van de andere kant vind ik het ook interessant als iemand een bijna dood ervaring heeft en de klassieke weg volgt: hij verlaat zijn lichaam, stijgt omhoog door het dak van het ziekenhuis en ziet vervolgens een tunnel, met aan het eind van de tunnel overleden dierbaren. Ik vind het interessant als hij uit het ziekenhuis door het dak opstijgt en boven het ziekenhuis hangt, en bijvoorbeeld op het dak van het ziekenhuis bij een schoorsteen een bromfietswiel ziet liggen. Dan is het toch interessant, ligt dat wiel er nou echt of niet? Als dat wiel er echt ligt, dan is de filosofische impact van zo'n ervaring, de indruk die het maakt en ook de werkelijkheidswaarde die je er aan kunt toekennen, dan zorgt dat wiel toch dat het meer is dan een subjectieve, droomachtige ervaring.

FE. Hans, op mijn verhaal over het bewustzijn reageer je enerzijds met Kant en zijn opvatting over dromen en anderzijds met een beschrijving van bijna dood ervaringen. Om te beginnen met het laatste: het wiel dat bijvoorbeeld iemand bovenop het dak van het ziekenhuis ziet liggen, daarover stel jij de vraag: 'ik vind het toch interessant om te weten, ligt dat er nu echt of ligt dat er niet echt'. Naar mijn mening is die vraag een 'cul de sac', een doodlopende steeg. Het getuigt van een diep geworteld dualisme zoals zich dat ook bij Kant manifesteert. Laten we de zaak kantelen, terwijl we kijken naar dat wiel. We gaan ervan uit dat dit wiel een metafoor is van de permanente cirkelbewegingen op het allerdiepste niveau. Geboorte, leven, dood, enzovoorts, wedergeboorte... op dat moment denk je aan analogieën. Zoals de mast op

de schepen van de narren, de zogenaamde narrenschepen waar Michel Foucault over schrijft in zijn *Geschiedenis van de waanzin*. De gekken werden de steden uitgestuurd, op een schip gezet om weg te zeilen in de richting van Caen in Normandië of waar dan ook. Die mensen moesten de stad uit want ze waren toch een beetje gevaarlijk of besmettelijk en stonden in contact met de wereld aan gene zijde. Welnu, die mensen waren niet zo gek dat de mast op dat schip geen mast zou zijn. Maar tegelijkertijd dacht men dat die mast de boom was van de kennis van goed en kwaad. De gekken of degenen met uittredingen of de mensen met wonderlijke verhalen – zoals jij en ik nu – of degenen die niet helemaal helder zijn, zouden toch over bijzondere kennis beschikken. Mensen dachten - met andere woorden- aan die mast als een functionele mast en tegelijkertijd als het symbool van de boom van kennis van goed en kwaad uit het paradijs. Onze huidige cultuur, vanaf de modernisering rond 1700, heeft in toenemende mate het denken in analogieën losgelaten en dat is een gigantisch verlies. De nullen en enen in onze computers en het denken vanuit het beginsel van uitgesloten derde veroorzaken onze onmacht om verschillende niveaus van werkelijkheid gelijktijdig te kunnen denken. Onze voorouders konden dat wel. Wij begrijpen niet eens meer hoe ze dat konden.

Het andere punt is jouw verhaal over Kant. Kant geloofde onvoorwaardelijk in het Newtoniaanse wereldbeeld. Maar hij wilde ook de wereld van het transcendente, het bestaan van God en de ethische verantwoordelijkheid van de mens redden tegenover zijn geloof in het mechanistische wereldbeeld van Isaac Newton en volgelingen. Hij kon de absolute oorzakelijkheidsfilosofie van het mechanistisch wereldbeeld niet verzoenen met de vrije wil. Hij moest dus iets doen om de tradi-

tionele wereld van het Christendom te redden. Daarom creëert hij zijn transcendentale categorieën. Het boeiende is dat jij zo diep geraakt bent door die dichotomie, ofwel de tweedeling van Kant. Kant beweert: wij hebben geen directe toegang tot het transcendente, want onze waarneming, onze perceptie vindt plaats via de twee transcendentale categorieën van een a priori ruimte en een a priori tijd. Beide categorieën staan daardoor los van de essentie van alle andere zaken. Maar dankzij deze transcendentale begrippen kunnen we verbanden leggen: je ziet een steen en je ziet nog een steen en nog een en je ziet dat als een muur omdat je ruimte als idee al in je draagt. Zo probeert Kant begrijpelijk te maken dat de breuk tussen die twee werelden bestaat. Dat we das Ding an sich niet kunnen bereiken, door dat we van meet af aan gevangen zitten in een enorme, abstracte maar a priori aanwezige denkstructuur en perceptie structuur. Ik denk dat dit een gigantische misvatting is.

HG. Ik ben inderdaad gegrepen door Kant, dat is zeker zo; eigenlijk meer nog door Arthur Schopenhauer want Schopenhauer was één van de eersten die Kant volledig verwerkte in zijn eigen filosofie. En waar Kant dus, wat wij nu paranormale verschijnselen noemen, deze in zijn *Kritik der reinen Vernunft* als het ware verbiedt te bestaan omdat ze niet in overeenstemming te brengen zijn met de werkelijkheid zoals wij die construeren, daarover zegt Schopenhauer: Kant heeft op dat punt gelijk maar het geldt alleen voor de wereld van de voorstellingen. We kunnen als het ware uittreden - en dan zijn we terug bij jouw 'uittredingsverhaal' - we kunnen als het ware intern keren, niet naar buiten kijken maar naar binnen kijken. Als we dat doen ontmoeten we niet een steeds meer subjectieve werkelijkheid in onszelf maar

in de diepte van ons zelf zit als het ware een deur en als we die doorgaan, komen we in een wereld terecht die hij de wil noemt. Dan volgt het hele verhaal dat die wereld meer werkelijk is dan de wereld van de voorstellingen. Hij noemt de bewustzijnspositie die we verkrijgen als we kennisnemen van de wereld van de wil door intern te keren, letterlijk het betere bewustzijn. Dat vind ik zo prachtig, zo mooi: het betere bewustzijn en wat wij nu paranormale gebeurtenissen noemen, die gebeuren daar, in dat domein! Schopenhauer zegt daarover: 'Dat is empirische metafysica' ofwel 'Het complete beeld van de wereld'. 'De wereld van de wetenschap beschrijft de wereld van de voorstellingen, dat is een afgesloten werkelijkheid; keer je daaruit weg dan kom je terecht in de wereld van de metafysica en die kan je op twee manieren bekijken: de theoretische metafysica zoals ik dat heb gedaan in mijn filosofie en de empirische metafysica die als het ware het empirisch bewijs is van de juistheid van mijn wilsmetafysica.'

De paranormale verschijnselen spelen zich dus daar af, aan gene zijde en die onderstrepen de werkelijkheid van die wereld die je alleen maar leert kennen door het betere bewustzijn. De kunstenaars hebben contact met die wereld. Kunstenaars leven op het terrein van de metafysica en geven die wereld weer. 'Kunst is daarmee cognitief', zegt Schopenhauer. Niet zomaar mooi, nee cognitief, het is kennis van de werkelijkheid die in de kunst wordt uitgedrukt.

FE. En niettemin moeten we constateren dat ethiek en esthetiek in onze moderne wereld twee autonome gebieden zijn geworden. Alleen de esthetiek reikt tot de bodem van het menselijk bestaan. Esthetiek en Schopenhauer's empirische metafysica zijn één. De vraag is, in welke mate de wil de mens voortstuwt als een vloedgolf zoals tijdens

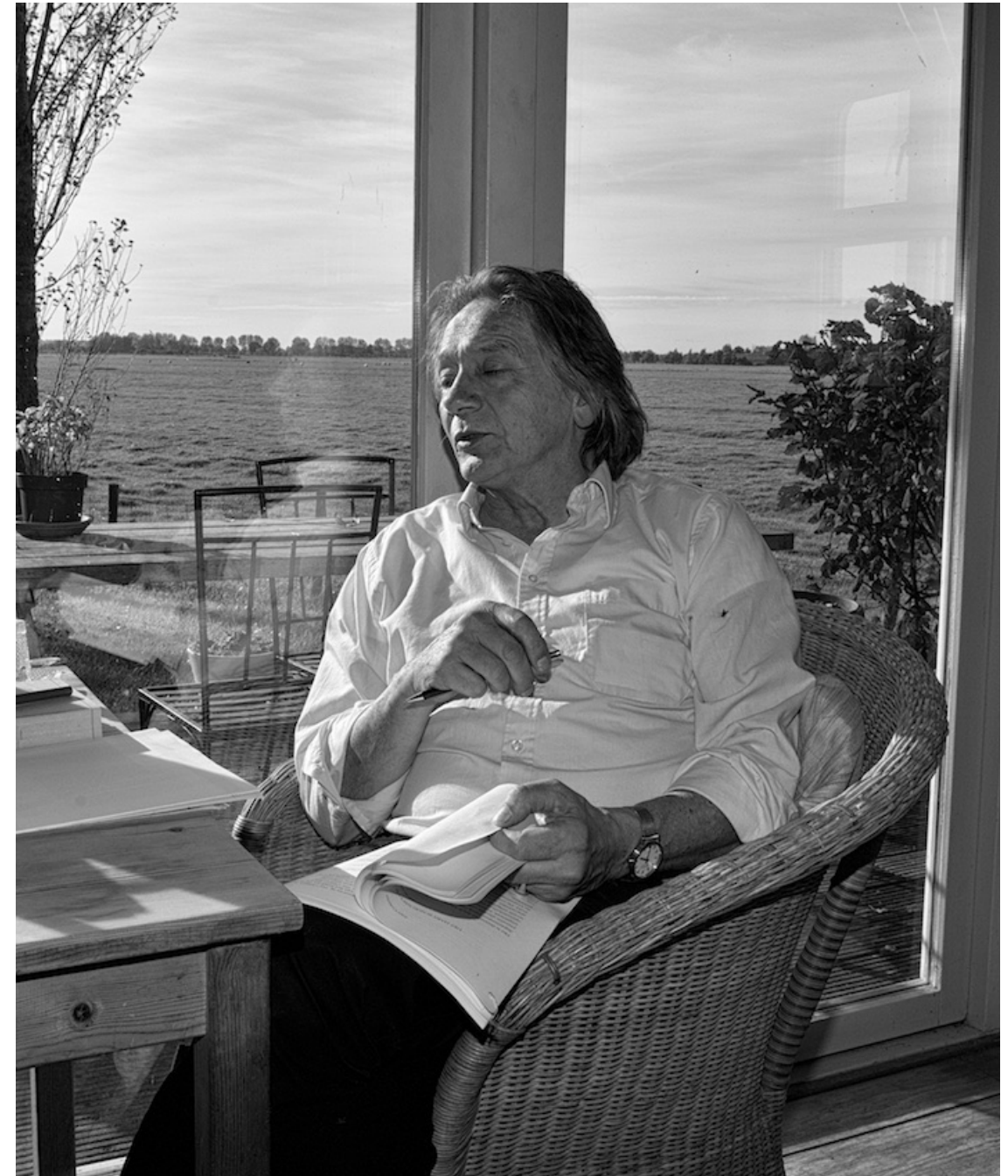
de Dodenherdenking op de Dam in 2010 door een schreeuw van de zwerver met de bijnaam 'De Rabbi'! Eén schreeuw was voldoende voor een massale angstaanval. Kant staat dan eenzaam aan de kant met zijn autonoom verantwoordelijkheidsbesef terwijl honderden mensen in die vitale stroom worden meegesleurd, inclusief de koningin!

HG. Vitale stroom, daarvan zegt Schopenhauer, het is een soort verbinding achter de coulissen van het wereldtoneel langs. Hij gebruikt ook het woord 'ondergronds'. Ondergronds is alles met alles verbonden.

FE. Exact en nu is de vraag: Hoe?

HG. Jij legt de nadruk op de cirkelgang, dus moet je constateren dat kennelijk latente menselijke vermogens geactiveerd worden om zo'n cirkelgang te maken in een microkosmos zoals die zich ook voltrekt in een macrokosmos. Dat is één maar dat neemt niet weg dat ik toch ook geïnteresseerd blijf in de vraag: in hoeverre je als subject de grenzen van je eigen subjectiviteit kunt overstijgen in bepaalde ervaringen. Dat kan volgens mij op twee manieren: je kunt dat trans-persoonlijke domein binnentreden door in jezelf contact te maken met een archetypische wereld die Jung het collectief onderbewuste noemt en waarvan we allemaal drager zijn en waar we toegang toe hebben. Dat is één manier. De andere manier is - en dan kom ik toch weer op die feitelijkheid - dat het overduidelijk 'transpersoonlijk' is als je met je fysieke lichaam in een ziekenhuis op het randje van de dood ligt te balanceren, en je waarnemingen hebt van controleerbare zaken buiten het ziekenhuis die als zodanig ook waar blijken te zijn. Ik vind het op zichzelf helemaal niet zo interessant of dat wiel er nu echt ligt of niet.

Maar als dat wiel er wel degelijk ligt, dan is dat een reden om aan die ervaring een transpersoonlijk karakter toe te kennen. En als je dat doet, dan is het vervolg van die ervaring in mijn ogen ook meer dan alleen maar subjectief.

► Nawoord

Het probleem dat zich manifesteert in ons gesprek is de relatieve geslotenheid van het empiristisch en positivistisch mensbeeld.

Dit mensbeeld is ongevoelig voor de gedachte van Heraclitus of Henri Bergson dat onze logos/rede (Heraclitus) en het élan vitale (Bergson) de totaliteit van het bestaan niet kunnen 'vatten', maar wel intuïtief kunnen 'benaderen' of als het ware 'aftasten'.

Die ongevoeligheid kenmerkt met name het (post)moderne bewustzijn in zover het zijn wetenschappelijke norm baseert op inductief-generaliserende modellen en op het postulaat ofwel de onbewezen aanname van het verifieerbaarheidsbeginsel.

Dit postulaat domineert de doorsnee visie op wetenschap en wetenschappelijkheid, en gaat daarmee voorbij aan het inzicht van Albert Einstein dat men een probleem niet kan oplossen vanuit het niveau van waaruit het ontstaan is.

Dit blijkt nergens zo duidelijk als in de economische theorievorming en zijn 'politieke' toepassingen als ook in de gedragswetenschappen, in zover zij van oordeel zijn het menselijk gedrag adequaat te kunnen verklaren. Keer op keer leiden deze quasi-evidente theorieën schipbreuk, maar pas na onnoemelijk leed en onheil te hebben aangericht.

Fons Elders